

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง

กล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาท
และความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์
ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว

จำลอง	คำบุญชู
ดวงจันทร์	เดี่ยววิไล
ณรงค์	สมิทธีธรรม
จิตรกร	แต้มคลอง
ศิริกร	อินคำ
ชุมพล	ใจทาหลี่
สมพงษ์	ชลัย
เมฆสุรัญ	วงศ์เรือง
ประสิทธิ์	ภูวนาถพนาสันติ

วันที่	22 ก.ค. ๖๕/๕
เลขทะเบียน	00204
เลขเรียกหนังสือ	

๐ : ๕

สนับสนุนการวิจัยโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

พฤษภาคม 2542

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส เอ็ม เทวาเวรย์
เลขที่ 979/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10400
โทร. 298-0455 โทรสาร 298-0476
Home page : <http://www.trf.or.th>
E-mail : trf-info@trf.or.th

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยเรื่อง กล้องข้าวตำบดเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล้องข้าว เป็นผลจากการดำเนินงานวิจัยเชิงประเมินสถานการณ์และศักยภาพของชุมชน ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยในชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษา กับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ผู้วิจัยขอขอบคุณชาวตำบลเมืองมายทั้ง 5 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านแม่เบ็น หมู่บ้านนาไผ่ หมู่บ้านนางาม หมู่บ้านไผ่ปง หมู่บ้านไผ่แพะ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่มีส่วนสำคัญทำให้การดำเนินการวิจัยครั้งนี้สำเร็จได้ด้วยดี

ขอขอบคุณทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษา กับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดร.อมรวิรัช นาคทรพร หัวหน้าทีมที่ได้ให้กำลังใจ คำปรึกษา ข้อคิดเห็น คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้ และขอขอบคุณสถาบันราชภัฏลำปางที่ได้สนับสนุนคณบดีวิจัยให้สามารถดำเนินการวิจัยจนสำเร็จ

จำลอง คำบุญชู
หัวหน้าโครงการ

โครงการวิจัยเรื่อง	กล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการ อนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว
ผู้สนับสนุนทุนการวิจัย	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
คณะผู้วิจัย	จำลอง คำบุญชู (หัวหน้าโครงการ) ดวงจันทร์ เตียววิไล ณรงค์ สมิตธิธรรม จิตรกร แด้มคลอง ศิริกร อ้นคำ สมพงษ์ ชลชัย ชุมพล ใจทาสี เมฆสุธัญ วงศ์เรือง ประสิทธิ์ ภูวนาถพนาศันติ
ปีที่ทำการวิจัย	พ.ศ. 2542

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง และเพื่อศึกษากระบวนการผลิตกล่องข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง การศึกษาครั้งนี้มุ่งประเมินศักยภาพของชุมชนและโรงเรียนในการเรียนรู้และทำงานร่วมกันเกี่ยวกับกระบวนการผลิตกล่องข้าว ซึ่งมีขอบเขตการศึกษาเฉพาะพื้นที่ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ประกอบด้วยหมู่บ้าน 5 หมู่บ้านได้แก่บ้านแม่เงิน บ้านนาใหม่ บ้านนางาม บ้านไผ่ปง และบ้านไผ่แพะ โดยใช้วิธีดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผลการวิจัยมีดังนี้

โดยภาพรวมสามารถสรุปได้ว่าในเรื่องกระบวนการผลิตกล่องข้าว โรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้ ในเรื่องบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว และการพัฒนาอาชีพสานกล่องข้าว พบว่ายังอยู่ในระดับเริ่มต้น มีโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) ได้จัดการเรียนงานสาน

กล่องข้าว โดยเชิญวิทยากรชาวบ้านไปช่วยครูสอนนักเรียนตามนโยบายและเงื่อนไขของโรงเรียน บทบาทในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวยังเป็นบทบาทของครอบครัวมากกว่าของโรงเรียน ส่วนบทบาทในการพัฒนาอาชีพสานกล่องข้าว นั้น โรงเรียนและชุมชนยังไม่มีบทบาทร่วมมือใด ๆ นอกจากนี้พบว่า โรงเรียนและชุมชนในตำบลเมืองมาย มีศักยภาพและปัจจัยสนับสนุนต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตกล่องข้าว อยู่ 7 ปัจจัย คือ ปัจจัยด้านทรัพยากรแหล่งวัตถุดิบสำหรับผลิตกล่องข้าว ปัจจัยด้านทรัพยากรบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกล่องข้าว ปัจจัยด้านสภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ปัจจัยด้านภาวะผู้นำในชุมชน ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และปัจจัยด้านภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว แต่อย่างไรก็ตาม การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนก็มีปัจจัยอุปสรรคบางประการคือ ด้านโรงเรียนและครูมีข้อจำกัดในการศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวและขาดงบประมาณสนับสนุน ด้านนักเรียนและผู้ปกครองที่ครอบครัวเลิกอาชีพสานกล่องข้าวแล้วไม่ให้ความสนใจการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว ด้านการตลาดกล่องข้าวมีตลาดรองรับน้อยลง และด้านวัตถุดิบสำหรับการผลิตกล่องข้าว โดยเฉพาะไม้ไผ่มีแนวโน้มลดลงอาจเป็นอุปสรรคต่อการผลิตกล่องข้าวได้ถ้าหากขาดการจัดการและควบคุมการใช้ไม้ไผ่ให้ถูกวิธี

กระบวนการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายเป็นงานหัตถกรรมที่พึ่งพิงธรรมชาติ อาศัยวัตถุดิบภายในชุมชน และผลิตขึ้นภายในครอบครัว เพื่อสร้างรายได้เสริมให้แก่ครอบครัวโดยผลิตกันในช่วงเวลาว่างจากการทำไร่ ทำนา หรืองานหลักอื่น ๆ ภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวเป็นองค์ความรู้ ทักษะ ความสามารถ มีลักษณะเฉพาะของคนในชุมชนตำบลเมืองมายซึ่งปรากฏในลักษณะของการสอนการบอกต่อภายในครอบครัว และผลผลิตที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นและดำรงอยู่ในวิถีชีวิตครอบครัวของผู้มีอาชีพสานกล่องข้าว

TITLE THE RICE CASES PRODUCED IN MUANG MAI, CHAE HOM DISTRICT,LAMPANG PROVINCE : ROLES AND COLLABORATION OF THE SCHOOLS AND THE COMMUNITY IN CONSERVATION, EXTENSION AND DEVELOPMENT OF THE RICE CASE PROCESSING

SUPPORTER THE THAILAND RESEARCH FUND

RESEARCHERS CHAMLONG KHAMBOONCHOO (THE PROJECT LEADER)

DUANGCHAN DIOWVILAI	NARONG SMITHITAM	JITAKORN TAMKLONG
SIRIKORN INKAM	SOMPONG CHALAI	CHOOMPOL JAITLEE
MEGSUTUN WONGRUAENG	PRASIT POOWANATPANASUNTI	

YEAR 1999

ABSTRACT

The purpose of this research were 1) to study the roles and collaboration of the schools and the community in conservation, extension and development of the rice case processing of the Muang Mai community in Chae Hom district Lampang province and 2) to study the rice case processing of this community. The study focused on evaluating the potentials of the community and the schools in participatory learning and working on the rice case processing. The research areas were 5 villages in Muang Mai : Mae Burn, Na Mai, Na Ngarm, Phai Pong and Phai Pae. The research methodology was the Participatory Action Research.

Research findings were as follows:

The overall conclusion was that the schools and the community could collaborate on the rice case processing. For the role and collaboration in conservation and extension the wisdom of the rice cases processing ,it was on the preliminary level. Ban Phai Ngarm School (Phai Ngarm Wittaya) managed the instruction of the rice case weaving by inviting a villager as an expert to help the teacher to instruct the students under the policy and

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
สารบัญแผนภาพ	ฅ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญรูปประกอบ	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่องที่ศึกษาวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา	4
ขอบเขตการศึกษา	5
ขั้นตอนและวิธีการศึกษา	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
การศึกษาแนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย	8
1. แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน	8
2. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาบทบาทของโรงเรียน	
ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน	11
3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทโรงเรียนกับการศึกษา	
ภูมิปัญญาท้องถิ่น	13
4. การศึกษาเกี่ยวกับเครื่องจักสานและชุมชนจักสาน	16
กรอบความคิดในการวิจัย	18
บทที่ 2 ชุมชนและ โรงเรียน	21
ประวัติชุมชนและ โรงเรียน	21
สภาพปัจจุบันของชุมชน	25
สภาพปัจจุบันของ โรงเรียน	38

	หน้า
ความสัมพันธ์ภายในชุมชน	42
กระบวนการทำงานร่วมกันในชุมชน	46
ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน	49
สรุป	56
บทที่ 3 วิธีชีวิตชุมชนกับการผลิตถัองข้าว	57
ยุคเคินเท้า – ถ้องแพ	57
ยุคทางรถลากไม้	62
ยุคสร้างเขื่อน – สร้างทางสู่หมู่บ้าน	64
ยุคทางรถขาว – รถแดง	66
ยุคทางโยธา - ทางหลวง	69
สรุป	83
บทที่ 4 ภูมิปัญญาการผลิตถัองข้าว	85
วัตถุประสงค์การผลิตถัองข้าว	85
ส่วนประกอบ ชนิด ขนาดและลวดลายของถัองข้าว	85
ส่วนประกอบของถัองข้าว	85
ชนิดของถัองข้าว	87
ขนาดของถัองข้าว	90
ลวดลายของถัองข้าว	92
ขั้นตอนและเทคนิคการผลิต	104
ขั้นตอนการคัดเลือกไม้ไผ่	104
ขั้นตอนการทำดอก	105
ขั้นตอนการไป (สาน)	109
ขั้นตอนการเย็บส่วนประกอบ	111

	หน้า
การเรียนรู้และการถ่ายทอดการผลิต	114
ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และถ่ายทอด	114
วิธีการเรียนรู้และถ่ายทอด	117
การตรวจสอบและประเมินคุณภาพกล่องข้าว	118
องค์ประกอบในด้านประโยชน์ใช้สอย	118
องค์ประกอบในด้านความงาม	118
การจัดการผลผลิตกล่องข้าว	119
การพัฒนาปรับปรุงรูปแบบกล่องข้าว	121
ความเชื่อในการผลิตกล่องข้าว	122
การใช้ภาชนะจักสานบรรจุข้าวเหนียว	122
สรุป	124
บทที่ 5 ศักยภาพความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตกล่องข้าว	125
1. ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม	125
2. สภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน	128
3. ภาวะผู้นำในชุมชน	130
4. ภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว	133
5. ความสัมพันธ์ภายในชุมชน	135
6. ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน	136
ปัจจัยสนับสนุนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน	
ในกระบวนการผลิตกล่องข้าว	138
ปัจจัยอุปสรรคการทำงานร่วมกันและการจัดกระบวนการเรียนรู้	
การผลิตกล่องข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชน	141
ประเมินศักยภาพของชุมชนกับโรงเรียน	143
สรุป	145

	หน้า
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	148
สรุปผลการวิจัย	148
อภิปรายผล	152
ข้อเสนอแนะ	155
บรรณานุกรม	157
ภาคผนวก	159
1. ภาพเปรียบเทียบกล่องข้าวตำบลเมืองมายในปัจจุบัน กับภาพกล่องข้าวจากภาพวาดของ คาร์ลบีอก	160
2. ภาพแสดงสภาพทั่วไปของชุมชน	161
3. ภาพกิจกรรมการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียน บ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541	171
4. ภาพกิจกรรมการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียน บ้านไผ่งาม 18 ธันวาคม 2541	174
5. รายชื่อผู้ส่งกล่องข้าวเข้าประกวด ณ โรงเรียน บ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541	177
6. รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียนบ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541	179
7. รายชื่อผู้ส่งกล่องข้าวเข้าประกวด ณ โรงเรียน บ้านไผ่งาม 18 ธันวาคม 2541	180
8. รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียนบ้านไผ่งาม 18 ธันวาคม 2541	182
9. ภาพกิจกรรมประชุมเสวนาเวทีชาวบ้าน “อดีต-ปัจจุบัน-แนวโน้มการผลิตกล่องข้าว” ณ โรงเรียนบ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541	183

ญ

หน้า

10. ภาพกิจกรรมประชุมเสวนาเวทีชาวบ้าน
“อดีต-ปัจจุบัน-แนวโน้มการผลิตกล่องข้าว”
ณ โรงเรียนบ้านไผ่งาม 17 ธันวาคม 2541	186
11. รายงานคณะนักวิจัย	187

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 ตารางแสดงจำนวนประชากรและรายได้เฉลี่ยของประชากร ต่อคนต่อปี ในตำบลเมืองมาย	37
2 ตารางแสดงพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน	38
3. ตารางแสดงจำนวนนักเรียนของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ปีการศึกษา 2541	41
4. ตารางแสดงจำนวนครูของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ปีการศึกษา 2541	41
5 ลำดับเหตุการณ์เกี่ยวกับชุมชนและ โรงเรียน	52
6 ลำดับเหตุการณ์และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคลองข้าว ในตำบลเมืองมาย	80
7 ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพ ในการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการผลิต คลองข้าวของแต่ละโรงเรียน	144

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
1	แผนที่แสดงพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย
2	แผนที่แสดงหมู่บ้านในต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง
3	แผนที่แสดงเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่คำแม้งมาย
4	แผนที่หมู่บ้านแม่เบิน (หมู่ที่ 1)
5	แผนที่หมู่บ้านนาไหม (หมู่ที่ 2)
6	แผนที่หมู่บ้านนางาม (หมู่ที่ 3)
7	แผนที่หมู่บ้านไผ่ปง (หมู่ที่ 4)
8	แผนที่หมู่บ้านไผ่แพะ (หมู่ที่ 5)
9	แสดงลำดับขั้นตอนการผลิตกล่องข้าว

สารบัญรูปประกอบ

รูปประกอบที่	หน้า
1 รูปส่วนประกอบของกล่องข้าว	86
2 รูปกล่องข้าวขาว	87
3 รูปกล่องข้าวลาย	88
4 รูปกล่องข้าวคอเล็ก	89
5 รูปกล่องข้าวคอท้าว	89
6 รูปแสดงขนาดของกล่องข้าว	91
7 รูปลายดอกจันทน์หรือดอกจันทน์แปดกลีบ	93
8 รูปลายดอกหลวง	93
9 รูปลายดอกคำไผ่	94
10 รูปลายดอกกาบจุม	94
11 รูปลายดอกเบ็ญหรือลายดอกหีบกลาง	95
12 รูปลายดอกกำปี้หรือกำปี้ไล่	95
13 รูปลายดอกเกี่ยวหรือดอกเกี่ยวห้า	96
14 รูปลายดอกเกี่ยวเจ็ด	96
15 รูปลายดอกเกี่ยวเก้า	97
16 รูปลายดอกห่อหมกหรือดอกเกี่ยวห่อหมก	97
17 รูปลายดอกกะแจหรือกากบาท	98
18 รูปลายดอกเกี่ยวพันเสาหรืองูขึ้นเก้าไม้	98
19 รูปลายเอ็ดหรือลายหนึ่ง	99
20 รูปลายสองยืนหรือสองตั้ง	100
21 รูปลายสองนอนหรือลายสองขวาง	100
22 รูปลายสามยืนหรือลายสามตั้ง	101
23 รูปลายสามนอนหรือลายสามขวาง	101
24 รูปลายอำยืนหรือลายอำตั้ง	102
25 รูปลายอำนอนหรือลายอำขวาง	102

ผู้คนในตำบลเมืองมายมีความผูกพันกับงานสานกล่องข้าวมาเป็นเวลานาน งานสานกล่องข้าวในอดีตนับเป็นการทำเพื่อยังชีพเพราะ “แต่ก่อนทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ช่วยกันทำกล่องข้าวแทบทุกครัวเรือน สานเสร็จก็ช่วยกันหาบไปแลกข้าวสารที่แจ่ม แต่ก่อนกล่องข้าวใบหนึ่ง แลกข้าวสารได้ลิตรหนึ่ง ข้าวสารสมัยก่อนนั้นลิตรละ 5 สตางค์เท่านั้น” (อ้าย ดีมาก, 2540 : สัมภาษณ์) ถึงแม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านจะเลิกทำกล่องข้าวเพื่อไปแลกข้าวสารเช่นอดีต แต่ทุกวันนี้ก็ยังมีความผูกพันกับงานสานกล่องข้าวกันอยู่ เพียงแต่ในปัจจุบันนี้ จำนวนคนทำกล่องข้าวมีจำนวนน้อยลง คนสานกล่องข้าวส่วนใหญ่เป็นคนเฒ่าคนแก่และผู้หญิงที่ไปทำงานอื่นไม่ได้ นอกจากนี้แล้วในปัจจุบันนี้วัตถุดิบสำหรับผลิตกล่องข้าว ซึ่งได้แก่ไม้ไผ่นั้น มีปริมาณลดลง เพราะมีการตัดไม้ไผ่ไปส่งขายโรงงานผลิตตะเกียบและไม้ก้านรูปกันมากขึ้น

ในมุมมองของคนนอกชุมชน เช่น ครูในโรงเรียนไผ่งาม พัฒนาการของหน่วยงานพัฒนาชุมชนและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ต่างก็มองเห็นความสามารถในการจักสานของชาวบ้านและได้มีความคิดที่จะพัฒนาความสามารถดังกล่าว “ทางโรงเรียนบ้านไผ่งามเคยจัดกิจกรรมฝึกหัดนักเรียนสานกล่องข้าว โดยใช้งบประมาณจาก สปจ.ลำปาง จ้างนายคำ ดีมาก ซึ่งเป็นพ่อของภารโรงมาเป็นวิทยากรแต่ประสบปัญหา ไม่ได้รับงบประมาณต่อเนื่องและไม่มีตลาดรองรับกล่องข้าวในที่สุดก็เลิกโครงการนี้ไป” (สวาท เกษณา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม, 2536: สัมภาษณ์) และ “แต่ก่อนมีพัฒนากรมาฝึกให้ชาวบ้านสานตะกร้าสานอะไรที่ใช้กันมะพร้าวก็มี แรก ๆ ก็มีผู้หญิงหัดทำกัน แต่พอเลิกสอนเขาก็เลิกทำกันไม่มีใครทำแล้ว” (เปี๊ยะ รวยเงิน, 2536: สัมภาษณ์) เมื่อวันที่ 27-28 มีนาคม 2536 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติร่วมกับศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูลำปาง และโรงเรียนบ้านไผ่งาม จัดกิจกรรม “อวดจักสานเมืองมาย” ด้วยการประกวดผลงานจักสานและให้รางวัลเป็นเงินสดและประกาศนียบัตรเกียรติคุณ ซึ่ง นายคำ ดีมาก และ นายอ้าย ดีมาก (2540 : สัมภาษณ์) บอกว่า “กล่องข้าวที่ไผ่งามได้ขายไปแล้วเหลือแต่ใบประกาศยังอยู่” กิจกรรมดังกล่าวข้างต้นต่างก็เป็นกิจกรรมที่เกิดจากความคิดในมุมมองของคนนอกชุมชนและดูเหมือนว่าผลของกิจกรรมไม่เกิดผลต่อเนื่องเข้าถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนและยังขาดการศึกษาองค์ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนที่เกี่ยวกับภาพรวมของกระบวนการผลิตกล่องข้าว

จากประสบการณ์การสอนวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (ก.พ.อ.) ของ อาจารย์สมนึก บุญมา และ อาจารย์ประสิทธิ์ ภูวนาถพนาสันติ อาจารย์โรงเรียนบ้านไผ่งาม (2541: สัมภาษณ์)

อาจารย์สมนึก บุญมา ได้เริ่มจัดกิจกรรมการ สอนให้นักเรียนชั้น ป.5-ป.6 ฝึกสานกล่อ่งข้าว ตามโครงการของโรงเรียนมาตั้งแต่พ.ศ. 2535 โดยจ้างชาวบ้านมาสอน ซึ่งอาจารย์สมนึก บุญมา นั้นสานกล่อ่งข้าวไม่เป็น ดังนั้นถ้าไม่มีงบประมาณจ้างวิทยากรก็จะฝึกเด็กนักเรียนไม่ได้ โดยมากจะให้นักเรียนฝึกสานกับผู้ปกครองที่บ้าน ส่วนอาจารย์ประสิทธิ์ ภูวนาถพนาสันติ ได้ สอนวิชาการงานพื้นฐานอาชีพในระดับชั้น ป.3-ป.4 ก็จัดกิจกรรมสอนงานสานกล่อ่งข้าวเบื้องต้นให้เด็กนักเรียนฝึกสานลายกล่อ่งข้าวง่าย ๆ เช่น ลายยี่น ลายสอง เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับ เรียนในชั้น ป.5-ป.6 ต่อไป ซึ่งการจัดกิจกรรมการสอนดังกล่าวยังไม่มีหลักสูตรชัดเจน ยังเป็น เพียงขั้นเริ่มต้นไปสู่การมีหลักสูตรเท่านั้น ซึ่งสวท เกษณา ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านไผ่งาม (2541: สัมภาษณ์) ได้กล่าวว่าทางโรงเรียนได้รับเลือกเป็นโรงเรียนทดลองในโครงการพัฒนา ทรัพยากรมนุษย์ของกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นมา กิจกรรมหนึ่งที่ทางโรงเรียนบ้านไผ่งามเลือกเข้าร่วมโครงการนี้คืองานจักสานกล่อ่งข้าว โดยให้อาจารย์ผู้สอนวิชาการ งานพื้นฐานอาชีพจัดกิจกรรมงานจักสานกล่อ่งข้าวโดยใช้งบประมาณจ้างวิทยากรชาวบ้าน มาสอนนักเรียนในโรงเรียน ในด้านหลักสูตรงานจักสานกล่อ่งข้าวสำหรับใช้ในโรงเรียนนั้น ทางโรงเรียนก็มีความต้องการให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นที่โรงเรียนบ้านไผ่งามมากเช่นกัน

กล่อ่งข้าวของชุมชนตำบลเมืองมายเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ที่สืบทอดกันมายาวนานดังนั้นจึงมีการคลี่คลายหรือพัฒนารูปแบบ ไปตามสภาพเศรษฐกิจและสังคม สมพงษ์ ชลัย (2542 : สัมภาษณ์) ซึ่งเป็นอาจารย์สอนอยู่ในตำบลเมืองมายมานานกว่า 10 ปี เคยสอนที่ โรงเรียนบ้านนาใหม่ โรงเรียนบ้านไผ่งาม และที่โรงเรียนบ้านนางามในปัจจุบัน ได้กล่าวถึง คุณภาพและการพัฒนากล่อ่งข้าวตำบลเมืองมายไว้ว่า จากการที่ตนเองได้รับซื้อกล่อ่งข้าวจาก ชาวบ้านไปขายต่อตามตลาดทั้งในจังหวัดลำปาง และต่างจังหวัด จำหน่ายให้ชาวไทย และชาว ต่างประเทศนั้น ตลาดต้องการกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมายมาก แต่ต้องเป็นกล่อ่งข้าวที่มีคุณภาพไม่ว่าจะเป็นกล่อ่งข้าวขาวหรือกล่อ่งข้าวลาย ชาวบ้านที่ผลิตกล่อ่งข้าวที่มีคุณภาพ จะเป็นชาวบ้าน แถบบ้านไผ่ปง บ้านนางาม บ้านนาใหม่ ผลิตได้เท่าไรก็สามารถขายได้หมด ส่วนบ้านไผ่แพะ ชาวบ้านประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวกันมากกว่าหมู่บ้านอื่นแต่ผลผลิตส่วนใหญ่ยังต้องพัฒนา ในด้านความประณีต และความแข็งแรงอีกมาก อาจารย์สมพงษ์ ชลัย บอกว่าชาวบ้านนาใหม่ บ้านนางาม และบ้านไผ่ปง มักจะรับฟังข้อเสนอแนะและปรับปรุงคุณภาพตามความต้องการของ ตลาด แต่ชาวบ้านไผ่แพะ มักให้ความสำคัญน้อย อาจารย์สมพงษ์ ชลัย ได้แสดงความเห็นว่า นอกจากปรับปรุงคุณภาพแล้วน่าจะพัฒนารูปแบบและหน้าที่กล่อ่งข้าวให้หลากหลายขึ้น เพราะ

เพราะจากประสบการณ์ที่ตนได้ทดลองให้ชาวบ้านปรับปรุงพัฒนาผลิตผลถั่วมาอย่างต่อเนื่องพอสมควร พบว่าผลผลิตยังเป็นที่ต้องการของตลาด

ถั่วของชุมชนตำบลเมืองมาย เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นและมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนมายาวนาน มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะตัว กำลังได้รับผลกระทบตามกระแสสังคมเป็นต้นว่าจำนวนคนที่ทำถั่วมีจำนวนลดน้อยลง คนภายนอกชุมชนเข้ามาใช้ทรัพยากรไม้ไผ่ในพื้นที่ของชุมชน คนรุ่นหลังไม่ศึกษาและสืบทอดองค์ความรู้อันเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นตลอดจนการปรับตัวต่อระบบการตลาดและการจัดการผลิตถั่ว จนทำให้ไม่สามารถยึดเป็นอาชีพที่แน่นอนได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตามอาชีพสานถั่วกับชุมชนตำบลเมืองมาย คงจะเป็นอาชีพที่คู่กับชุมชนต่อไป เพราะความภาคภูมิใจและความผูกพันในภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและประกอบกับสภาพภูมิศาสตร์ และพื้นที่ทำกินที่มีอย่างจำกัดในเขตป่าสงวนแห่งชาติ คงไม่เอื้อให้คนในชุมชนไปประกอบอาชีพอื่น หรือขยายพื้นที่ทำกินได้อีก

ดังนั้นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและพัฒนากระบวนการผลิตถั่วตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง จึงไม่ใช่บทบาทของทางโรงเรียนแต่เพียงลำพังต้องอาศัยความร่วมมือกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเพื่อที่จะค้นหาองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาในกระบวนการผลิตถั่วว่ามีอะไรบ้าง มีอยู่ที่แหล่งใด โรงเรียนและชุมชนจะมีบทบาทร่วมกันในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตถั่วได้อย่างไร วิธีการใดที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนซึ่งอาจจะส่งผลก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในชุมชนและเสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็งต่อไปได้

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตถั่วของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษากระบวนการผลิตถั่วของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จำกัดขอบเขตเฉพาะพื้นที่ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ซึ่งประกอบด้วย 5 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่บ้านแม่เงิน หมู่บ้านนาไหม้ หมู่บ้านนางาม หมู่บ้านไผ่ปง และ หมู่บ้านไผ่แพะ

ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

ในการดำเนินงานโครงการวิจัยนี้ ใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการประเมินศักยภาพของชุมชนในการเรียนรู้และทำงานร่วมกัน โดยศึกษาจากประเด็นต่อไปนี้คือ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ภาวะผู้นำในชุมชน ภูมิปัญญาการผลิตถลุงข้าว ความสัมพันธ์ภายในชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกระบวนการผลิตถลุงข้าว มีระยะเวลาศึกษานาน 8 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม 2541 ถึง พฤษภาคม 2542 ซึ่งมีขั้นตอนและวิธีการดังนี้

1. การเตรียมการ เนื่องจากคณะนักวิจัยประกอบด้วยอาจารย์สถาบันราชภัฏจำนวน 5 คน และอาจารย์โรงเรียนในพื้นที่ที่วิจัยอีก 4 คน ยังไม่มีความคุ้นเคยรู้จักกันในตอนแรก จึงได้จัดประชุมเตรียมการ 2 ครั้งเพื่อทำความเข้าใจขั้นตอนและวิธีการวิจัยและกำหนดวิธีการเก็บข้อมูลร่วมกัน จากนั้นจึงเข้าไปในพื้นที่ที่วิจัยเพื่อแนะนำและทำความรู้จักบุคคลในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย

2. การรวบรวมข้อมูล การเก็บข้อมูลภาคสนามข้อมูลส่วนใหญ่ได้จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ในชุมชนทั้งแบบพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ และแบบสัมภาษณ์ชีวิตของบุคคลบางคนตั้งแต่ชีวิตวัยเด็กจนถึงปัจจุบัน การรวบรวมข้อมูลเริ่มจากการสำรวจชุมชนโดยการสังเกตทั่ว ๆ ไป เพื่อสร้างความคุ้นเคยและรู้จักกับบุคคลในชุมชนแต่ละหมู่บ้าน ทั้ง 5 หมู่บ้าน แล้วจัดทำแผนที่หมู่บ้าน บันทึกภาพถ่ายสภาพทั่วไปของหมู่บ้าน จากนั้นได้จัดประชุมกลุ่มผู้นำชุมชนโดยขอความร่วมมือจากกำนันและประธาน อบต. เมืองมาย เชียงสมาชิก อบต. ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ข้าราชการในตำบลเมืองมาย จำนวน 20 คน เข้าร่วมประชุมโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจและความคุ้นเคยระหว่างคณะนักวิจัยกับผู้นำ

ดำเนินโครงการวิจัยในตำบลเมืองมาย จากการ ประชุมครั้งนี้ได้สร้างความเข้าใจคุ้นเคยได้ระดับหนึ่ง และที่สำคัญคือ กลุ่มผู้นำได้ถ่ายทอดข่าวสารเกี่ยวกับการดำเนินโครงการวิจัยไปสู่ชาวบ้านในหมู่บ้านในเวลาอันรวดเร็วทำให้นักวิจัยได้รับความร่วมมืออย่างดีจากชาวบ้าน จนสามารถอาศัยความร่วมมือจากผู้นำกลุ่มนี้เชิญชวนชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมประกวดกลองข้าว ซึ่งนักวิจัยได้จัดขึ้น 2 แห่ง แห่งละ 1 ครั้งดังนี้ แห่งแรกจัดขึ้นที่โรงเรียนบ้านนางาม แห่งที่สองจัดที่โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) โดยแห่งแรกนั้นคณะวิจัยได้เลือกเชิญชาวบ้านจากหมู่บ้านนาไหม้ และหมู่บ้านนางามจำนวน 50 คน ประกอบด้วย ผู้มีอาชีพสานกลองข้าว ผู้รับซื้อกลองข้าวในหมู่บ้าน ครู และผู้นำชุมชน แห่งที่สองได้เลือกเชิญชาวบ้านจากหมู่บ้านแม่เป็น หมู่บ้านไผ่ปง และหมู่บ้านไผ่แพะ จำนวน 50 คน ประกอบด้วยกลุ่มบุคคลเช่นเดียวกับแห่งแรกในการตัดสินใจประกวดกลองข้าวได้มอบให้ตัวแทนผู้สานกลองข้าวและผู้รับซื้อกลองข้าว เป็นผู้ตัดสินพร้อมทั้งวิพากษ์วิจารณ์ประเมินคุณภาพ ผลผลิตกลองข้าวที่ได้รับรางวัล และที่ไม่ได้รับรางวัล หลังจากนั้นจึงจัดประชุมเสวนากลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมประกวดกลองข้าว เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในประเด็น “อดีต-ปัจจุบัน-และแนวโน้มของกลองข้าวในตำบลเมืองมาย”

นอกจากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีจัดกิจกรรมดังกล่าวแล้ว คณะนักวิจัยยังได้เข้าไปเก็บข้อมูลภาคสนามในหมู่บ้านทั้ง 5 แห่ง เป็นระยะ ๆ ด้วยการสังเกต สัมภาษณ์พูดคุยกับบุคคลต่าง ๆ ในหมู่บ้านอย่างไม่เป็นทางการ และสัมภาษณ์ชีวิตบุคคลอีก 3 ราย โดยเดินทางแบบเข้าไปเย็นกลับ รวม 16 ครั้ง และพักค้างคืน 1 ครั้งนาน 3 วัน

3. การวิเคราะห์ข้อมูล นักวิจัยแต่ละคนศึกษาข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ตีความหมายแล้วนำเสนอที่ประชุมคณะนักวิจัย เพื่อตรวจสอบข้อมูล อภิปราย วิเคราะห์และสรุปรายละเอียดข้อมูล โดยจัดประชุมในเดือนพฤศจิกายน และธันวาคม 2541 รวม 2 ครั้ง จากนั้นได้มีการวิเคราะห์และเขียนร่างรายงานผลการศึกษานำเสนอที่ประชุมปฏิบัติการของคณะนักวิจัยเป็นตอน ๆ รวม 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 เดือนมกราคม 2542 เกี่ยวกับสภาพของชุมชนและโรงเรียน ครั้งที่ 2 เดือนกุมภาพันธ์ 2542 เกี่ยวกับภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว ครั้งที่ 3 เดือนเมษายน 2542 เกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชนกับการผลิตกลองข้าว

จากนั้น หัวหน้าโครงการได้เขียนรายงานจาก การแก้ไขข้อมูลร่างรายงานทั้ง 3 ครั้งดังกล่าว แล้ว ให้คณบดีวิจัยตรวจสอบครั้งสุดท้ายในเดือนพฤษภาคม 2542

4. การนำเสนอรายงาน รายงานผลการวิจัยแบ่งออกเป็น 6 บทด้วยกัน บทแรกเกี่ยวกับความเป็นมาและความสำคัญของเรื่องที่ศึกษา วัตถุประสงค์ กรอบความคิด และขั้นตอนวิธีการศึกษา บทที่สองกล่าวถึงประวัติและสภาพปัจจุบันของชุมชนและโรงเรียน บทที่สามกล่าวถึงวิถีชีวิตชุมชนกับการผลิตถ่อ่งข้าว บทที่สี่ กล่าวถึงภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าว บทที่ห้าเกี่ยวกับศักยภาพและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตถ่อ่งข้าว และบทที่หก สรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นทั้งปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตถ่อ่งข้าว รวมถึงปัญหาและอุปสรรคในด้านการจัดการกระบวนการเรียนรู้การผลิตถ่อ่งข้าวของโรงเรียนและชุมชน
2. ทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าวทั้งการเรียนรู้และการสืบทอดต่อ ๆ กันมา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงการพัฒนาผลผลิตอาชีพสานถ่อ่งข้าวว่ามีการพัฒนาอย่างไร
3. ทราบถึงความสัมพันธ์ในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตถ่อ่งข้าว รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตถ่อ่งข้าว
4. ได้ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางการทำวิจัยต่อไปในระยะที่ 2 ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง กระบวนการผลิตถ่อ่งข้าว และเพื่อเป็นการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาในกระบวนการผลิตถ่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย รวมทั้งเพื่อพัฒนาและส่งเสริมอาชีพสานถ่อ่งข้าวต่อไป

การศึกษาแนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี (2541) ได้กล่าวถึงความเป็นชุมชนว่า ชุมชน หมายถึงการที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกันมีความเชื่ออาทรต่อกันมีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสาร (communicate) กัน ด้วย ความเป็นชุมชนจะมีลักษณะ 4 ประการ คือ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเชื่ออาทรต่อกัน มีการกระทำร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำและจากลักษณะองค์ประกอบทั้ง 4 ลักษณะนี้จะมีสิ่งที่ผุดบังเกิด (emerge) ออกมาอีก 2 อย่างคือ ความมีจิตวิญญาณ (ของกลุ่ม) และผู้นำตามธรรมชาติและการจัดการ ความเป็นกลุ่มก้อนหรือความเป็นชุมชนทำให้กลุ่มมีศักยภาพสูงมากเพราะเป็นกลุ่มก้อนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน นั่นคือมีความรัก มีการกระทำและมีการเรียนรู้ร่วมกัน ความเป็นชุมชนแก้ปัญหาได้ทุกชนิด ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมืองและสุขภาพ

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2539) ได้สรุปความหมายของชุมชนและกล่าวถึงตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนไว้ดังนี้ ความเป็นชุมชนจะวัดหรือดูได้จากกิจกรรม หรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมตัวกันว่ามีลักษณะอย่างไร นั่นคือลำพังเพียงการรวมตัวกันของคนในหมู่บ้านหรือพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใด ไม่เพียงพอที่จะกล่าวได้นั้นมีความเป็นชุมชนหรือมีองค์กรชุมชน แต่การรวมตัวนั้นจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์กิจกรรม การมีส่วนร่วมของคนในกลุ่มและการจัดการกลุ่มหรือองค์กรนั้น ๆ ด้วย ผลการดำเนินงานขององค์กรชุมชน คือ เครื่องสะท้อนที่ดีประการหนึ่งถึงระดับความเข้มแข็งของชุมชน การกำหนดตัวชี้วัดทั้งของไทยและของต่างประเทศมักจะเน้นที่ตัวชี้วัดถึงผลการดำเนินงาน (Out come หรือ Output) ของกิจกรรมที่องค์กรชุมชนดำเนินการมากกว่าจะชี้วัดที่กระบวนการ (process) ยิ่งไปกว่านั้น ตัวชี้วัดดังกล่าวมักจะเน้นที่ระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับครัวเรือนมากกว่าระดับชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ ซึ่งมักจะเน้นที่ระดับครัวเรือนเป็นหลัก หรือตัวชี้วัดในการศึกษาซึ่งมักจะเน้นที่ระดับปัจเจกบุคคลเป็นหลัก การแยกตัวชี้วัดและกิจกรรมการพัฒนามักออกเป็นด้าน ๆ เช่นนี้สะท้อนถึงระบบความคิดในการมองแบบแยกส่วนซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นสาเหตุหลักที่สำคัญของความล้มเหลวในการพัฒนาประเทศของไทย เพราะแท้ที่จริงแล้วการจับให้ถูกจุดที่หัวใจของการพัฒนา

คือการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้นต่างหาก จึงจะเป็นการแก้ปัญหาทุกด้านได้อย่างเป็นองค์รวมไม่ว่าด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง หรือสิ่งแวดล้อม เพราะการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนหมายถึง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคนตั้งแต่เรื่องของจิตสำนึก ความรู้ ทักษะ ไปจนถึงการจัดการ การรวมกลุ่มที่ทำให้เกิดพลังต่อรองในการแก้ปัญหาต่างๆ

ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้สรุปว่าความเข้มแข็งของชุมชนเป็นผลมาจาก “สถานะพื้นฐาน” นับตั้งแต่วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน สภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรการปกครองตนเอง ตลอดจน “กระบวนการทางสังคมในชุมชน” นั้น ๆ เองที่เกี่ยวข้องตามมา เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การร่วมกันเรียนรู้และแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยกันในชุมชน ลักษณะสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชนทั้งในวิถีชีวิตความเป็นอยู่เป็นต้น

สถานะพื้นฐานของชุมชนและกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ ในชุมชนนั้นเองที่จะมีปฏิสัมพันธ์กันและหล่อหลอมกันเข้าเป็น “พลังชุมชน” ที่อาจเป็นรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็นของการมีระบบเศรษฐกิจที่มั่นคงยั่งยืนในรูปของการเกษตรผสมผสานหรือธุรกิจชุมชนด้านต่าง ๆ การมีการออมทุนร่วมกันในชุมชนในรูปกลุ่มออมทรัพย์หรือธนาคารชุมชน เพื่อเป็นสวัสดิการและหลักประกันความมั่นคงให้คนในชุมชน การมีสภาพครอบครัวที่อบอุ่นแน่นแฟ้นอยู่กันพร้อมหน้า การมีสภาพแวดล้อมในชุมชนที่สมบูรณ์ยั่งยืนในรูปของการร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้และต้นน้ำลำธาร การมีกลไกปกครองตนเองที่เข้มแข็งในรูปขององค์กรท้องถิ่นที่มีผลงานประจักษ์ชัด การมีการศึกษาที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นในรูปของหลักสูตรท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น

พลังชุมชนในรูปต่าง ๆ เหล่านี้เองจึงจะบ่งบอกถึงความเข้มแข็งของชุมชนที่สะท้อนให้เห็นในรูปของ การกินดีอยู่ดี การเอื้ออาทร ความสัมพันธ์อันอบอุ่นระหว่างสมาชิกของชุมชน และการมีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ และจะเป็นความเข้มแข็งที่ชุมชนใช้ในการเผชิญกับ “แรงปะทะ” ต่าง ๆ จากโลกภายนอกไม่ว่าจะเป็นแรงปะทะจากกระแสเศรษฐกิจทุน-นิยม กระแสการเมืองระดับชาติและท้องถิ่น กระแสสื่อมวลชนซึ่งชุมชนจะได้ใช้ความเข้มแข็งนี้ในการต้านแรงปะทะต่าง ๆ ด้วยการพินิจ พิเคราะห์ ไตร่ตรองและเลือกสรรวิถีชีวิตและวิถีทางการพัฒนาที่เหมาะสมให้แก่ตนเอง

อุทัย ดุลยเกษม และอรรณี งามวิทยา พงศ์ (2540 : 9-10) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็งซึ่งเป็นที่คาดหวังและต้องการคือ

1. ชุมชนที่มีสภาพรวมกันเป็นปึกแผ่นอย่างแน่นแฟ้น ในทางกายภาพหรือรูปธรรม คือ สมาชิกของชุมชนมีศักยภาพ มีการพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกันในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งของส่วนตัวและส่วนรวม ทั้งด้านอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การพัฒนาชุมชน การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ฯลฯ ในทางจิตวิญญาณ คือ สมาชิกของชุมชนมีค่านิยมความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และ รู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความรู้สึกผูกพันกับชุมชนและสมาชิกในชุมชน มีความรักใคร่สามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือแบ่งปันระหว่างกัน ฯลฯ

2. ชุมชนมีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับที่สูง โดยมีทุน แรงงาน ทรัพยากร เพื่อการยังชีพพื้นฐานของครอบครัวตนเอง แม้จะมีการพึ่งพิงภายนอก ก็อยู่ในลักษณะที่ชุมชนมีอำนาจในการจัดการ การเลือกสรร การตัดสินใจ การมีส่วนร่วมสูง ไม่ว่าในด้านอาชีพ การศึกษา การกินอยู่ ประเพณี การรักษาพยาบาล ฯลฯ

3. ชุมชนที่สามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยอำนาจ ความรู้ และกลไกภายในของชุมชน กำหนดแนวทางของการแก้ไขปัญหา โดยอาศัยความร่วมมือภายในชุมชนเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ

4. ชุมชนที่พัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้สร้างภูมิปัญญาของตนเองในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ การบริหารจัดการ การปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ฯลฯ มีผลให้ชุมชนมีความรู้และความสามารถที่จะพัฒนาตนเอง และถ่ายทอดความรู้นั้นได้อย่างต่อเนื่อง

ลักษณะของความเข้มแข็งที่กล่าวมานี้ ถูกกำหนดด้วยปัจจัยหลายประการ ทั้งที่เป็นเรื่องของภายในชุมชนและที่เกี่ยวข้องกับภายนอกชุมชน

2. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาบทบาทของ โรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

โรงเรียนและสถานศึกษาเป็นองค์ประกอบที่หลอมรวมอยู่ในสภาพของความเป็นชุมชน ไม่ว่าจะเป็นแง่ “สถานะพื้นฐาน” ของชุมชนก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งในคำอธิบายสถานะพื้นฐานของชุมชนนั้น หรือในแง่ “กระบวนการชุมชน” ก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งที่มีปฏิสัมพันธ์กับกระบวนการชุมชนรูปแบบต่าง ๆ และในแง่ “พลังชุมชน” ก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถแสดงพลังเสริมพลังชุมชนในวิถีทางต่าง ๆ ที่เหมาะสม ดังนั้นในการศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จึงอาจวางกรอบการศึกษาได้ดังนี้

1. สถานะพื้นฐานของชุมชน สถานะพื้นฐานของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์กับชุมชน ควรมีทั้งการศึกษาสถานะพื้นฐานของชุมชนด้านต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการศึกษาสถานะพื้นฐานของโรงเรียนซึ่งจะเป็นเครื่องชี้ศักยภาพเบื้องต้นของโรงเรียน ในการทำงานร่วมกับชุมชนที่แวดล้อมโรงเรียนนั้นอยู่ อาทิ

- วิสัยทัศน์และขีดความสามารถของบุคลากรของโรงเรียน โดยเฉพาะวิสัยทัศน์เกี่ยวกับชุมชนและขีดความสามารถของบุคลากรในการทำงานร่วมกับชุมชน

- ทรัพยากรของโรงเรียน ขีดความสามารถของผู้บริหารในการริเริ่มและรักษาสัมพันธภาพที่ดีและการทำงานร่วมกับชุมชน

- ทรัพยากรของโรงเรียน สภาพทางกายภาพโดยทั่วไป และศักยภาพในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยของชุมชน

- ประสิทธิภาพเป็นมาของโรงเรียนในเชิงความสัมพันธ์กับชุมชน หลักฐานแสดงความสัมพันธ์ที่เคยมีระหว่างผู้บริหารและบุคลากรในโรงเรียนกับชุมชน

ทั้งนี้ สถานะพื้นฐานของโรงเรียนเหล่านี้ ในบางเรื่องอาจมีความสัมพันธ์กับสถานะพื้นฐานของชุมชนซึ่งควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์ด้วย เช่น การศึกษาวิเคราะห์ขีดความสามารถของบุคลากรและภาวะผู้นำของโรงเรียนในเชิงที่มีปฏิสัมพันธ์กับภาวะผู้นำของชุมชนหรือแหล่งผู้ผู้ทรงภูมิปัญญาในชุมชน การศึกษาทรัพยากรของโรงเรียนในเชิงปฏิสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นต้น

2. การศึกษากระบวนการชุมชนและ กระบวนการโรงเรียน - ชุมชน บนฐานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะพื้นฐานของชุมชนและโรงเรียนนี้ สิ่งสำคัญต่อมาที่ควรศึกษาคือ “กระบวนการชุมชน” เช่น ลักษณะการทำงานและแก้ปัญหาด้วยกันในชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ การศึกษากระบวนการชุมชนควรมีควบคู่ไปกับการศึกษา “กระบวนการโรงเรียน-ชุมชน” ซึ่งหมายถึงกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ที่เน้นลักษณะการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน อาทิ

- การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานของโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับ นักเรียน การนำผู้รู้ในชุมชนมาช่วยสอน การจัดทำสื่อการเรียนการสอน การวางแผนหลักสูตรท้องถิ่น การรับบริจาคหรือระดมทรัพยากรจากท้องถิ่นมาสนับสนุนการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น

- การที่โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้และแสวงหาของคนในชุมชน เช่น การพบปะกันตามสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนโดยมีครูหรือผู้บริหารเข้าไปมีส่วนร่วม การที่ครูหรือผู้บริหารเข้าร่วมมีบทบาทในการประชุมชาวบ้านหรือการประชุมผู้นำท้องถิ่นที่จัดขึ้นอย่างเป็นทางการ เป็นต้น

- การมีกิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เช่น การจัดให้มีวันสำคัญของชุมชน วันแข่งขันกีฬา งานทำบุญตามประเพณีต่าง ๆ ร่วมกัน เป็นต้น

เช่นกันที่การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการโรงเรียน - ชุมชนนี้ควรศึกษาในลักษณะที่อาจมองถึงความสัมพันธ์กับกระบวนการชุมชนเองด้วย เช่น การศึกษากิจกรรมที่โรงเรียนนำชุมชนเข้ามาร่วมทำกิจกรรมของโรงเรียน หรือการที่โรงเรียนเข้าไปร่วมทำกิจกรรมของชุมชนในเชิงที่อาจมีปฏิสัมพันธ์หรือผลกระทบต่อกระบวนการการเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกันของคนในชุมชน เป็นต้น

3. พลังโรงเรียนที่ช่วยเสริมพลังชุมชน ท้ายที่สุดจากสถานะพื้นฐานและกระบวนการทำงานระหว่างโรงเรียนกับชุมชนดังที่กล่าวไป อาจนำไปสู่การแสดงผลของโรงเรียนเพื่อเสริมสร้างพลังและความเข้มแข็งของชุมชนในรูปลักษณะและกิจกรรมต่าง ๆ อาทิการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาและความต้องการของชุมชน การริเริ่มโครงการพัฒนาอาชีพเสริมของนักเรียนและผู้ปกครองร่วมกับชุมชนที่จะเสริมความเข้มแข็งในเชิงเศรษฐกิจ การริเริ่มกลุ่มออมทรัพย์ในโรงเรียนที่สัมพันธ์กับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน การริเริ่ม

อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและรักษาความสะอาด ร่วมกับชุมชนเป็นต้น (ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.2541)

3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทโรงเรียนกับการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

รุ่ง แก้วแดง (2541) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยใช้คำกลาง ๆ ว่า ภูมิปัญญาไทย และให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (อ้างถึงในรุ่ง แก้วแดง, 2541) ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของโรงเรียนต่อการจัดการศึกษาที่ถูกรวมอำนาจสู่ส่วนกลางจนเกิดปัญหากระทบต่อชุมชนว่า การศึกษาสมัยใหม่ได้แยกนักเรียนออกจากชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง เนื่องจากการเรียนการสอนทั้งหมดเป็นไปตามหลักสูตรจากส่วนกลาง ความแปลกแยกนี้มีลักษณะที่รุนแรงถึงกับทำให้นักเรียนบางคนดูถูกวิถีชีวิตของชุมชน ไม่ยอมรับ ไม่อยากศึกษา ไม่มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและท้องถิ่นของตน และไม่รู้จักที่จะนำไปใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ความแปลกแยกดังกล่าวยังทำให้เกิดช่องว่างระหว่างพ่อแม่กับลูก เกิดช่องว่างระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่า ลูกไม่สืบสานอาชีพของพ่อแม่ คนรุ่นใหม่เข้ากับชุมชนเดิมไม่ได้ วัฒนธรรม ภูมิธรรม และภูมิปัญญาของท้องถิ่นจึงถูกละเลยทอดทิ้งจนค่อย ๆ สูญหายไป ไม่มีผู้สืบต่อ

จากการจัดการศึกษาระบบโรงเรียนที่ได้แยกออกจากครอบครัวทำให้สถาบันครอบครัวอ่อนแอลงเช่นนี้ รุ่ง แก้วแดง (2541) ได้แสดงแนวคิดว่า ต้องให้ความสำคัญกับบทบาทการศึกษาของครอบครัวมากขึ้น การที่จะทำให้บทบาทเรื่องการศึกษาของครอบครัวประสบความสำเร็จจำเป็นจะต้องสร้างเครือข่ายระหว่างโรงเรียนกับครอบครัวให้มีบทบาทหน้าที่และศักยภาพทางการศึกษาที่เท่าเทียมกัน เรื่องไหนที่โรงเรียนมีมากกว่าก็ต้องถ่ายทอดความรู้ให้ผู้ปกครองในทำนองเดียวกัน ถ้าผู้ปกครองมีมากกว่าก็จะถ่ายทอดกลับไปยังโรงเรียน เพื่อที่จะให้ครูเกิดการเรียนรู้ ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ ในอนาคตทั้งโรงเรียนและชุมชนก็จะเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งทางภายในชุมชนและภายนอกชุมชน เช่น สื่อมวลชนต่าง ๆ ที่ให้ความรู้ให้ประสบการณ์ตลอดเวลา

การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนจึงต้องให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมเช่นการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิชาชีพนั้น อภิชัย พันธเสน (2539) ได้แสดงแนวคิดว่า ถ้าหากโรงเรียนไม่มีความ

สัมพันธ์โดยตรงกับชุมชน โรงเรียนก็จะมืองค์ ความรู้ของผู้สองชุดที่มีลักษณะเป็นอิสระต่อกัน คือวิชาการ และวิชาชีพ โดยที่ทั้งสองชุดไม่มีความสัมพันธ์กันแต่อย่างใด ในทางปฏิบัติถ้าหากไม่นำชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทางโรงเรียนจะจัดการสอนและลงมือปฏิบัติเกี่ยวกับวิชาชีพ ด้วยความยากลำบาก เพราะครูส่วนใหญ่ของโรงเรียนถูกสอนให้มีความรู้เฉพาะด้านวิชาการเป็นหลัก การที่จะลงมือไปสอนในเรื่องอาชีพด้วยตนเองมักจะไม่มีเวลาและประสบการณ์ในการจัดเฉพาะเรื่องอย่างเพียงพอ ผลที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่คือหลังจากดำเนินโครงการคู่นานในลักษณะดังกล่าวไปไม่นาน โรงเรียนมักจะประสบความล้มเหลวในเรื่องการจัดการสอนวิชาชีพ และเลิกแสดงความตั้งใจไปในที่สุด เพราะทำไม่ได้ผลในขณะเดียวกันเนื่องจากการสอนอาชีพไม่ใช่น้ำที่หลักของโรงเรียนจึงมีแนวโน้มที่จะเลิกสอนวิชาชีพเสีย

ถ้าหากโรงเรียนนำชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการสอนของโรงเรียนผลดีประการแรกคือ ภูมิปัญญาของชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนสำคัญในฐานะที่เป็นองค์ความรู้เพิ่มขึ้นให้แก่ระบบการศึกษาทั้งหมดของโรงเรียน ประการต่อมาโรงเรียนจะได้อาศัยประสบการณ์และความรู้ต่าง ๆ จากชุมชนเข้ามาช่วยในเรื่องการจัดการศึกษาเกี่ยวกับอาชีพของโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ถ้าหากโรงเรียนจะทำให้การศึกษาในลักษณะที่กลมกลืนกับการประกอบอาชีพในท้องถิ่น ก็จะประยุกต์วิชาสามัญต่าง ๆ เข้ามาใช้กับกิจกรรม เพื่อการเพิ่มผลผลิตภาพของโรงเรียน ดังนั้นกิจกรรมเพื่อการเพิ่มผลผลิตภาพของโรงเรียนจะยังมีความสมบูรณ์ขึ้น เพราะได้มีการนำความรู้จากวิชาสามัญเข้ามาประยุกต์ใช้ร่วมกับภูมิปัญญาของชาวบ้าน จึงเป็นการสังเคราะห์ความรู้ใหม่ให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งจะทำให้ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ ครูและนักเรียนจะได้ความรู้และประโยชน์จากกิจกรรมเพื่อเพิ่มผลผลิตภาพชาวบ้านก็จะได้แง่คิดจากวิชาการเพิ่มขึ้น เพื่อปรับปรุงการประกอบอาชีพของตนให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น มีส่วนสำคัญในการเพิ่มปัจจัยนำเข้าปัญญาให้แก่ชุมชน ช่วยให้มีการยกระดับขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้อีกระดับหนึ่ง

การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชาวบ้านในชุมชน เพื่อศึกษาพัฒนาองค์ความรู้ และชุมชนนั้นย่อมเกิดการพบกันระหว่างวัฒนธรรมของโรงเรียน (วัฒนธรรมภายใน) กับวัฒนธรรมชาวบ้าน ซึ่งเรื่องนี้ กาญจนนา แก้วเทพ (2538) ได้เสนอแนวคิดว่า นักพัฒนาจากภายนอกเมื่อลงไปทำงานกับชาวบ้าน ก็มีความหมายเท่ากับการพบกันทางวัฒนธรรม การพบกันระหว่าง 2 วัฒนธรรมนี้ ถ้าเป็นการพบกันอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน คือต่างฝ่ายต่างเคารพในวัฒนธรรมของกันและกัน (เป็นความสัมพันธ์ในแนวนอน) ย่อมจะเกิดความเข้าใจและเรียนรู้

จากกันและกัน แต่ถ้าเป็นการพบกันในแนว ตั้งคือมีฝ่ายใดถือว่าวัฒนธรรมของผู้อื่น และเห็นว่าวัฒนธรรมของคนเท่านั้นที่เป็นมาตรฐานก็เท่ากับเป็นจุดเริ่มต้น ที่ชักนำไปสู่การครอบงำทางวัฒนธรรม ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้าน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติวัฒนธรรม) จะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเสมอภาคเท่าเทียม

วิธีการที่จะอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสังคมใด ๆ ได้คือ การให้การศึกษาซึ่งเป็นกระบวนการสร้างสังคมประกิต (การจัดเถลาทางสังคม) สำหรับการศึกษาในระบบโรงเรียนจะบรรจุสาระที่ต้องถ่ายทอดลงในหลักสูตรเพราะเป็นเครื่องมืออันหนึ่งของสังคมที่จะใช้เป็นข้อกำหนดสำหรับการอบรมบุคคลต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม (สังด์ อุทรานันท์ : 2532) แต่อย่างไรก็ตาม ตามหลักการของหลักสูตรที่สร้างขึ้นจำเป็นจะต้องมีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาและสนองความต้องการของสังคมที่ใช้หลักสูตรนั้น ๆ เพราะสังคมหรือชุมชนแต่ละแห่งนั้นมักจะมีสภาพปัญหาและความต้องการแตกต่างกัน หลักสูตรที่จะสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของสังคมหรือชุมชนนั้นจะต้องเปิดโอกาสให้บุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร เพราะบุคคลในชุมชนจะเป็นผู้รู้จักชุมชนดี หลักสูตรที่พัฒนาขึ้นโดยบุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการพิจารณา คัดสินใจในกระบวนการพัฒนาเรียกว่าหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบในงานวิจัยเรื่อง สภาพปัญหาและความต้องการของครูระดับมัธยมศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามหลักสูตรมัธยมศึกษาฉบับปรับปรุง 2533 (ดวงจันทร์ เคียววิไล 2537)

จากการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอน ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา (กรมวิชาการ : 2540) พบว่า ด้านการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น ศึกษาวิเคราะห์มีการดำเนินงานในเรื่องนี้ค่อนข้างน้อย ด้านการนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น มาจัดการเรียนการสอน ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาร้อยละ 51.79 ให้ข้อมูลว่าสิ่งที่โรงเรียนดำเนินการคือเชิญชาวบ้านหรือผู้รู้ที่อยู่ในท้องถิ่นมาเป็นวิทยากร สำหรับปัญหา อุปสรรคของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน คือ ขาดการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ และงบประมาณ ครูผู้สอนมีความเข้าใจในการนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนค่อนข้างน้อย ซึ่งข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของอังต สมคะเนย์ (2535 อ้างในกรมวิชาการ 2540) ที่พบว่าการศึกษาที่โรงเรียนไม่นำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการ

จัดการเรียนการสอน เนื่องจากเหตุหนึ่งคือ ในด้านครูผู้สอนครูมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านค่อนข้างน้อย และไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

4. การศึกษาเกี่ยวกับเครื่องจักสานและชุมชนจักสาน

วัฒนะ วัฒนาพันธ์ และคณะ (2521) ได้วิจัยศิลปะพื้นบ้านล้านนา ในเขตเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน พบว่าแหล่งผลิตศิลปหัตถกรรมมีจำนวนมากน้อยตามลำดับจากมากไปหาน้อย คือจักสาน ทอผ้า เครื่องไม้แกะสลัก เครื่องปั้นดินเผา เครื่องโลหะ เครื่องเงิน และร่ม สำหรับเครื่องจักสานและเครื่องปั้นดินเผานั้นเกี่ยวข้องกับชาวบ้านล้านนาอย่างแท้จริงยังมีการผลิตการทำเพื่อใช้ในครัวเรือน ภาชนะกระเบื้อง กระจกร้า กล้องข้าว หม้อหนึ่ง น้ำคัน ยังปรากฏให้เห็นได้ทั่วไปในชนบทล้านนา แต่ถึงกระนั้นก็มีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงกำลังเกิดขึ้นแก่ศิลปะพื้นบ้าน 2 ประเภทนี้ โดยได้รับผลกระทบที่มาจาก 2 ทางคือ ทางธุรกิจการค้าและทางกระแสความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

จากการศึกษาเรื่องเครื่องจักสานในประเทศไทยของ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2532) ได้กล่าวถึงกลองข้าวในภาคเหนือไว้ตอนหนึ่งว่า “ภาชนะใส่ข้าวเหนียวของภาคเหนือประเภทกลองข้าวส่วนใหญ่จะมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน จะต่างกันบ้างก็เพียงส่วนปลีกย่อยของรูปทรงและลวดลายที่เป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่น แต่โครงสร้างส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกัน หรือเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ ส่วนการเรียกชื่อจะต่างกันไปตามภาษาถิ่น” นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงสภาพการส่งเสริมและพัฒนาเครื่องจักสานไว้ว่า “การพัฒนาเครื่องจักสานมีทั้งข้อดีและข้อเสีย คือผลดีของการพัฒนาเครื่องจักสานตามอิทธิพลทางสังคม จะเป็นผลดีทางด้านเศรษฐกิจของชาวชนบทที่ผลิตเครื่องจักสานมีรายได้เพิ่มขึ้น มีงานทำเป็นอาชีพหรือทำเป็นอาชีพหลักตลอดปี ในขณะที่เดียวกันถ้าการพัฒนานั้นไม่ถูกวิธีก็จะเกิดผลเสียทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านคุณค่าของเครื่องจักสาน” วิบูลย์ ลี้สุวรรณ ยังได้พูดถึงการพัฒนาเครื่องจักสานโดยไม่ถูกวิธีจะเกิดผลกระทบต่อเครื่องจักสานใน 3 ด้านคือ

1. วัสดุ ผลจากการพัฒนาอย่างเร่งรีบเป็นการส่งเสริมจากหน่วยงานราชการบางหน่วยหรือสิ่งเร้าทางสังคม ความต้องการของตลาดที่ฉาบฉวยทำให้เกิดการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น

พลาสติก เอ็น โนลอน เข้ามาประกอบกับ เครื่องจักรสานที่ใช้วัสดุพื้นบ้านอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งอาจจะช่วยให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการผลิต แต่ความซัดตา ความไม่เข้ากันของวัสดุจะทำให้เครื่องจักรสานขาดคุณค่าทางความงามไปมาก สิ่งเหล่านี้แม้จะเป็นผลเสียที่ไม่อาจเป็นผลทันทีแต่ในระยะยาวแล้ว จะมีผลกระทบต่อการผลิตและจิตใจของผู้ผลิตได้ เช่น เมื่อคุณค่าของเครื่องจักรสานลดต่ำลง ราคาย่อมจะถูกกดด้วย ในที่สุดจะกลายเป็นของที่ไม่มีราคาซึ่งจะกระทบกระเทือนถึงรายได้ของผู้ผลิต และเป็นการสร้างค่านิยมที่หยاب ๆ ในการผลิตและการใช้ในจิตใจคน เมื่อราคาและคุณค่าด้อยลงไป จะเกิดการผลิตอย่างฟุ่มเฟือย อันเป็นการทำลายวัสดุและใช้วัสดุอย่างไม่คุ้มค่า สุดท้ายก็จะเกิดการขาดแคลนวัสดุ

2. หน้าที่ใช้สอยของเครื่องจักรสาน ได้มีการพัฒนาเช่นกัน โดยประยุกต์ประโยชน์ใช้สอยให้เป็นไปตามความต้องการของตลาด เช่น การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของกระดืบข้าวจากการใส่ข้าวเหนียวมาเป็นที่ใช้กระคายชำระ เอน้ำทุ้งมาปลูกต้นไม้ เอากระบุงมาใส่ขยะ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นการเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอยของเครื่องจักรสานให้เป็นไปตามความต้องการของตลาดโดยมิได้มีการศึกษาจากรูปทรงลวดลาย และ โครงสร้างของเครื่องจักรสานพื้นบ้านดั้งเดิม ที่ได้รับการออกแบบไว้จนลงตัวดีแล้ว สิ่งที่ทำขึ้นใหม่อย่างลวก ๆ นี้มักจะไม่มีคุณค่าทางความงามจึงเป็นการทำลายคุณค่าของเครื่องจักรสานด้วยการเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอย ของเครื่องจักรสานอันเป็นผลจากการพัฒนาอย่างรวดเร็ว แต่ไร้คุณภาพ

3. เอกลักษณะและลักษณะเฉพาะถิ่น (Local Characteristics) เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ได้รับ ความกระทบกระเทือนจากการพัฒนาอย่างไม่ถูกวิธี การนำรูปแบบของเครื่องจักรสานภาคหนึ่งไปส่งเสริมให้อีกภาคหนึ่งทั้ง ๆ ที่ในภาคนั้นก็มีเครื่องจักรสานที่มีคุณค่าของท้องถิ่นอยู่แล้ว และเมื่อมีการผลิตขึ้นใหม่คุณค่าด้อยไปกว่าของเดิมเท่ากับเป็นการทำลายเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของเครื่องจักรสานให้เสียไป และการพัฒนาลักษณะนี้ยังได้ทำลายความถนัดของช่างจักสานเฉพาะถิ่นด้วย

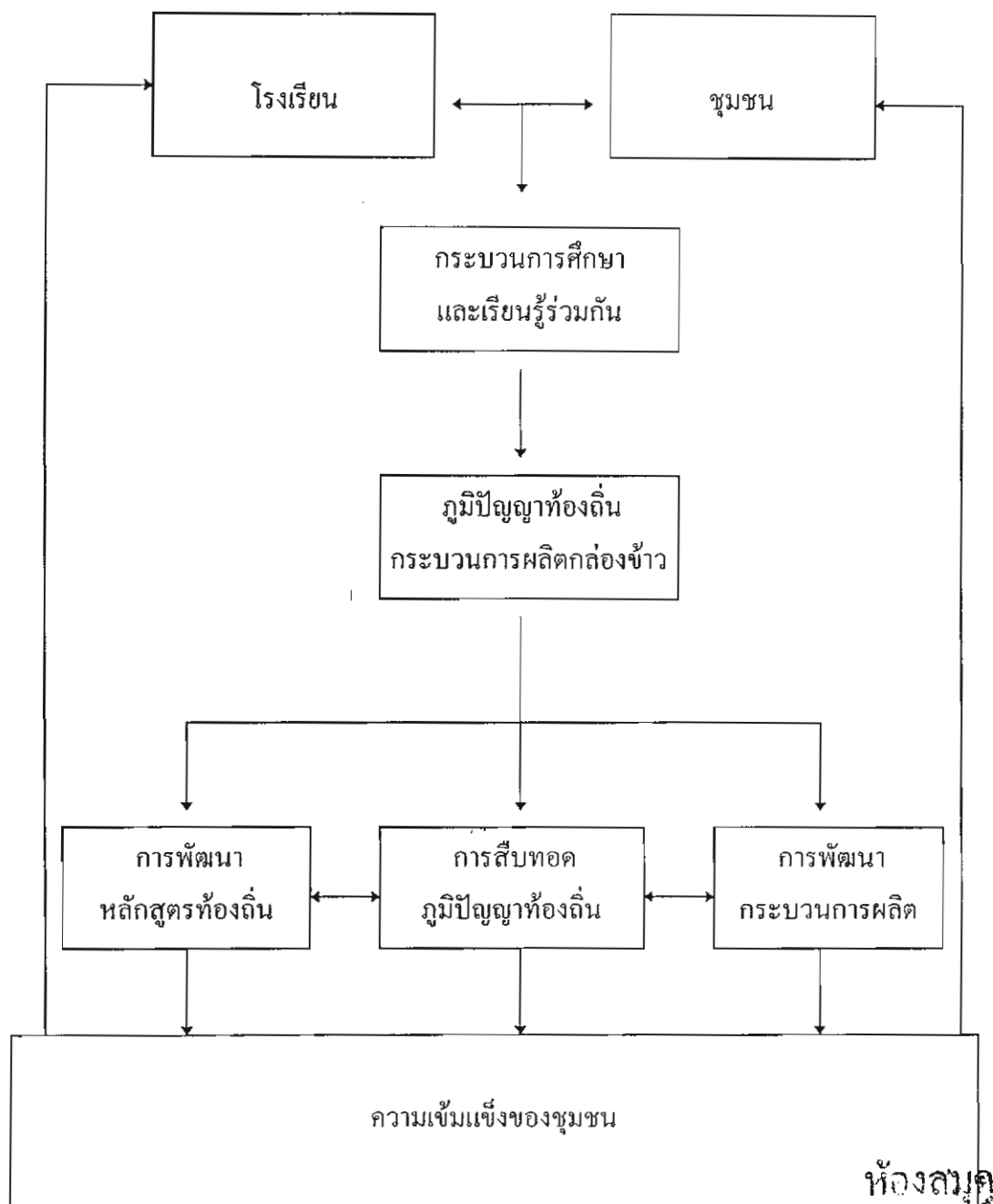
การศึกษาวิจัยของ อารยะ ภูสาหัส และ ศักดิ์ รัตนชัย (2540) เรื่องวิถีชีวิตของชุมชนจักสานไม้ไผ่ กระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวและความสัมพันธ์แบบใหม่ในกระแสการเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาบ้านไผ่แพะ ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ได้สรุปผลการ ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวด้านการจักสานกล่องข้าวและเกี่ยวกับเครือข่าย ความสัมพันธ์แบบใหม่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่ ด้านการจักสานกล่องข้าวไว้ดังนี้ ด้านการจักสานกล่องข้าว ชาวบ้านได้เรียนรู้ที่จะใช้ทรัพยากรไม้ไผ่มาจักสานกล่องข้าวเพื่อขายหรือแลก

ข้าวของเครื่องใช้ การเรียนรู้และปรับแนวทาง การผลิตกล่องข้าวเพื่อแข่งขันคู่แข่งในตลาด การเรียนรู้และปรับตัวในการถ่ายทอดการจักสาน และการร่วมกันอนุรักษ์ป่าไผ่บริเวณรอบชุมชน ซึ่งทำให้พบว่าชาวบ้านและชุมชนแห่งนี้ก็มีศักยภาพและภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาของตนเองทั้งในระดับปัจเจกชน ระดับกลุ่มคน และระดับชุมชนมาโดยตลอดตามพัฒนาการของชุมชนภายใต้สภาพปัญหาและข้อจำกัดต่าง ๆ รวมทั้งแรงกระแทกจากกระแสการเปลี่ยนแปลงจากสังคมภายนอก ซึ่งชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ได้โดยกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวต่อปัญหาทั้งที่เป็นปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาพื้นฐาน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้มิได้หยุดนิ่งและรอคอยวันแห่งการเปลี่ยนแปลง แต่ชุมชนมีความเคลื่อนไหว และดิ้นรนต่อสู้และพร้อมที่จะเรียนรู้ปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา สำหรับเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่ที่เกิดขึ้นมีอยู่ 2 ด้านหลัก ๆ ได้แก่ ด้านความเป็นอยู่ และการทำมาหากินได้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างชุมชนกับแหล่งนายทุนจากภายนอกชุมชน เนื่องจากข้อจำกัดต่าง ๆ ภายในชุมชน ส่วนอีกด้านหนึ่งคือ ด้านการจักสานกล่องข้าว กล่าวคือได้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ในรูปคณะกรรมการจัดการป่าชุมชน เพื่อปกป้องอนุรักษ์ป่าไผ่ และเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ระหว่างกลุ่มผู้จักสานและพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านกับพ่อค้านอกหมู่บ้าน เพื่อผลิตสินค้าตามที่ตลาดต้องการ และการเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ด้านการถ่ายทอดงานจักสาน ซึ่งเปลี่ยนจากบทบาทของสมาชิกในครัวเรือนไปเป็นบทบาทของโรงเรียนภายในชุมชนเป็นหลัก

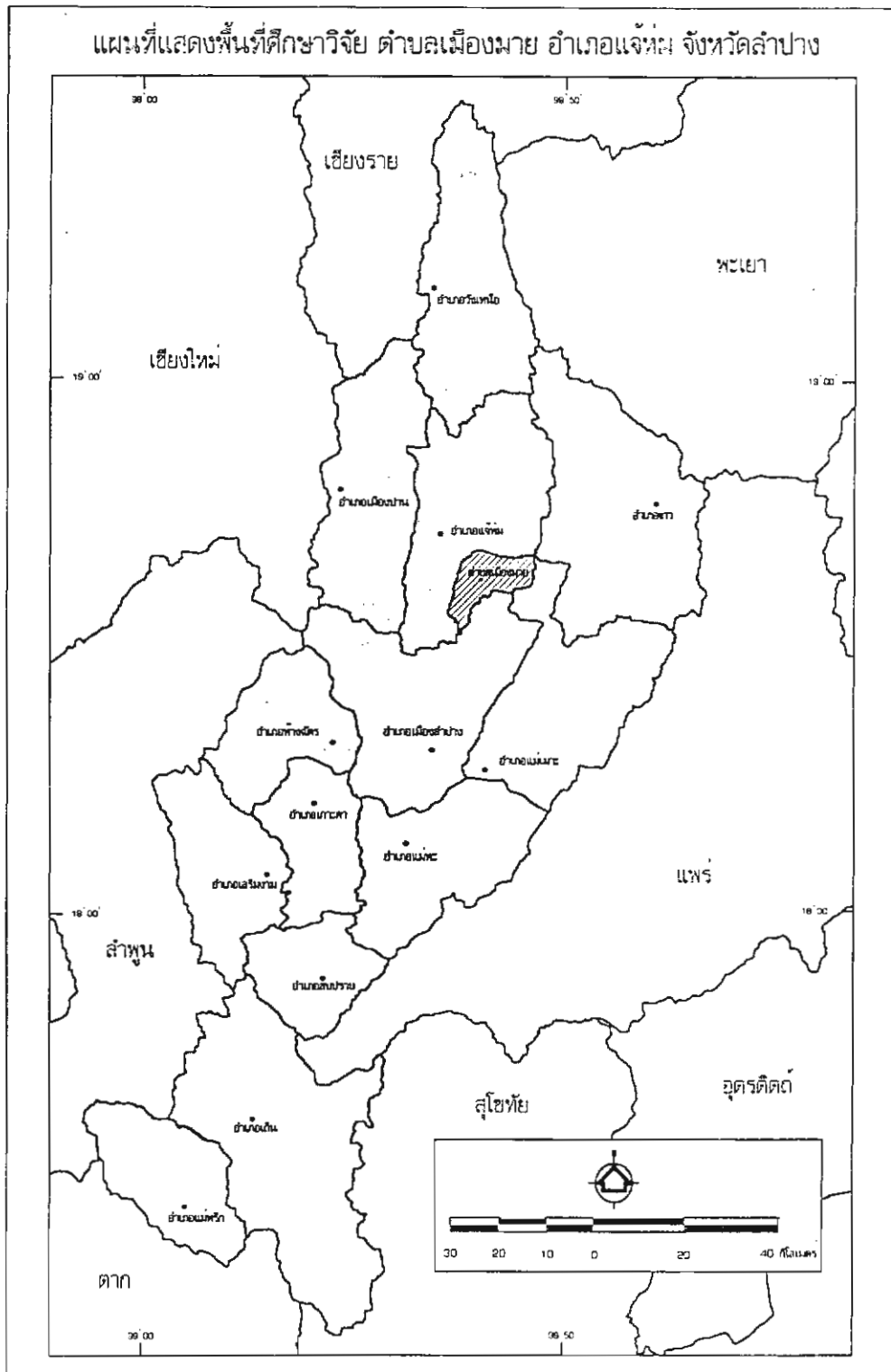
กรอบความคิดในการวิจัย

แนวคิดที่ใช้ในการวิจัย เป็นการมองความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของโรงเรียนและชุมชนอย่างเป็นองค์รวม ไม่ได้มองอย่างแยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อศึกษาบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน สามารถแสดงเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

กรอบความคิดในการวิจัย

แผนภาพที่ 1 แผนที่แสดงพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

บทที่ 2

ชุมชนและโรงเรียน

ประวัติชุมชนและโรงเรียน

ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ในอดีตนั้นมีพื้นที่ครอบคลุมชุมชนใน 2 กลุ่มน้ำ คือ กลุ่มน้ำแม่ต้า และกลุ่มน้ำแม่มาย จัดเขตปกครองหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านต่าง ๆ รวม 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านสบมาย บ้านหลวง บ้านหัวทุ่ง บ้านหาดเขียว บ้านตะปู้จ้อย หมู่ที่ 2 บ้านยางกลาง บ้านยางแม่ส้าน หมู่ที่ 3 บ้านนาใหม่ บ้านนาวอก (นางาม) หมู่ที่ 4 บ้านไผ่ปง บ้านไผ่แพะ บ้านแม่เบิน และหมู่ที่ 5 บ้านวังกวาง แต่พอในปี พ.ศ. 2508 นายฤทธิ์ เป็งโต ซึ่งเป็นกำนันตำบลเมืองมายในขณะนั้นและเป็นชาวบ้านสบมาย (บ้านหลวง) เห็นว่าการเดินทางติดต่อราชการกับอำเภอแจ้ห่มมีความยากลำบาก การติดต่อบริหารลูกบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ก็ติดต่อกันยากลำบาก ต้องเดินเท้าข้ามป่าข้ามเขาเป็นระยะทางไกล และเห็นว่าการติดต่อกับอำเภอเมือง มีความสะดวกมากกว่า จึงเสนอขอแยกหมู่บ้านหมู่ที่ 1 และหมู่บ้านหมู่ 2 ซึ่งอยู่ติดเขตอำเภอเมืองลำปาง ไปขึ้นกับตำบลบ้านแลง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ดังนั้น ใน พ.ศ. 2509 ทางราชการจึงได้ประกาศแบ่งเขตการปกครองให้บ้านหมู่ที่ 1 (บ้านสบมาย บ้านหลวง บ้านหัวทุ่ง บ้านหาดเขียว บ้านตะปู้จ้อย) และบ้านหมู่ 2 (บ้านยางกลาง บ้านยางแม่ส้าน) ไปขึ้นกับตำบลบ้านแลง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง (ฤทธิ์ เป็งโต, 2542 : สัมภาษณ์) เมื่อถึงปี พ.ศ. 2511 กรมชลประทานสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้แล้ว บ้านวังกวาง ซึ่งอยู่ปากน้ำแม่ต้าริมฝั่งแม่น้ำวัง ก็ถูกน้ำเหนือเขื่อนท่วมบ้านวังกวางต้องอพยพโยกย้ายไปตั้งหมู่บ้านใหม่ คือ บ้านนิคม ขึ้นกับอำเภอเมือง (และพอมีการตั้งอำเภอแม่เมาะขึ้น บ้านยางกลางและบ้านยางแม่ส้านก็ย้ายจากอำเภอเมืองไปขึ้นกับอำเภอแม่เมาะ) ดังนั้นตำบลเมืองมายในปัจจุบันนี้จึงเหลือเฉพาะชุมชนหมู่บ้านในกลุ่มน้ำแม่ต้าเท่านั้น ได้แก่บ้านไผ่ปง บ้านไผ่แพะ บ้านนาใหม่ บ้านนางาม (นาวอก) และบ้านแม่เบิน

หมู่บ้านทั้ง 5 หมู่บ้านที่อยู่ริมฝั่งน้ำแม่ต้าดังกล่าว เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติเหมือนหนึ่งเป็นชุมชนเดียวกัน ซึ่งคนทั่วไปและแถบใกล้เคียงนิยมเรียกชุมชนทั้ง 5 หมู่บ้านโดยรวม ๆ ว่า “บ้านไผ่” ถึงแม้จะใช้ชื่อตำบลว่า “เมืองมาย” แต่คนในชุมชนก็ยังคง “เป็นคนบ้านไผ่” เพราะคำว่า “เมืองมาย” นั้นจะหมายถึงชุมชนลุ่มน้ำแม่มาย ซึ่งมีบ้านสบมายเป็นศูนย์กลาง พ่อหลวงสุข บุญยืน ชาวบ้านไผ่พะและเป็นผู้คิดกำนันตำบลเมืองมาย กล่าวว่า “ชื่อเมืองมายเป็นละโว้ที่เอามาใช้ เป็นไปอยู่อำเภอเมือง เขาคะยังใช้เมืองมายอยู่” กำนันศรีทน ดีมาก ชาวบ้านไผ่ปงและเป็นกำนันตำบลเมืองมายคนปัจจุบันก็บอกว่า “บ้านเฮานั้นบ้านไผ่แต่ชื่อตำบลเมืองมาย เฮายืมเป็นมา”

“ชุมชนบ้านไผ่” มีอายุเก่าแก่มีความเป็นมายาวนานกว่า 200 ปี คนเฒ่าคนแก่เล่าต่อ ๆ กันมาว่าบรรพบุรุษได้อพยพมาจากเชียงแสนและตั้งถิ่นฐานในระยะแรกที่ “บ้านเอิบ” (ปัจจุบันคือบ้านทรายมูล ตำบลบ้านเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง) จากนั้นได้มาตั้งหลักแหล่งมั่นคงอยู่ริมฝั่งน้ำแม่ต้าฝั่งซ้าย และตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านไผ่” ต่อมาภายหลังมีครัวเรือนส่วนหนึ่งได้ขยายครอบครัวมาอยู่อีกฝั่งหนึ่งของลำน้ำแม่ต้า ซึ่งอยู่ตรงกันข้าม จนเกิดเป็นหย่อมบ้านขึ้นและเรียกหย่อมบ้านนี้ว่า “บ้านไผ่พะ” ทำให้ต่อมาต้องมีการจำแนกว่า “บ้านไผ่นั้นเป็นไผ่ไหน” ขึ้นเพื่อไม่ให้เกิดความสับสน บ้านไผ่ จึงมีชื่อเป็น “บ้านไผ่ปง” ในเวลาต่อมามีชาวบ้านจากบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะนี้ไปทำไร่ทำนาอยู่ห่างไกลหมู่บ้านต้องปลูกหางนอนแรมเพื่อดูแลไร่นา จนนานเข้าก็เกิดเป็น “หมู่บ้านนาใหม่ หมู่บ้านนาออก และหมู่บ้านแม่เบิน” ขึ้นตามลำดับ

แม่หลวงเอ๋ย วงศ์สิงห์ (2542 : สัมภาษณ์) ชาวบ้านนาใหม่ ปัจจุบันอายุ 94 ปี ได้เล่าถึงการตั้งบ้านนาใหม่ว่ามีชาวบ้านไผ่ปง มาทำไร่ทำนาที่นี่ แล้วปลูกบ้านอาศัยอยู่ด้วยกัน 5 ครอบครัว คือ ครอบครัวของ พ่อหลวงเปียง แม่หลวงเอือนแก้ว วงศ์สิงห์ ครอบครัว พ่อหลวงซ้อน แม่หลวงมา เกิดผล ครอบครัวพ่อหลวงคำ แม่หลวงอวน วงศ์สิงห์ ครอบครัว พ่อหลวงโด้น แม่หลวงแสง วงศ์สิงห์ และครอบครัว พ่อหลวงปัน แม่หลวงหุย วงศ์สิงห์ ส่วนผู้ใหญ่ สุข ดวงตั้ง อดีตผู้ใหญ่บ้าน นาใหม่ (2542 : สัมภาษณ์) บอกว่าตามบันทึกของผู้ใหญ่ หล้า ใจชื่นบาน ผู้ใหญ่บ้านนาใหม่คนแรก กล่าวว่า บ้านนาใหม่แต่เดิมนั้นพวก ลัวะอาศัยอยู่ ซึ่งมีวัดลัวะเก่าเป็นหลักฐาน ต่อมาเกิดไฟไหม้วัด พวกลัวะเห็นเป็นตางไม่ดีจึง

อพยพไปอาศัยอยู่ที่แห่งอื่น ภายหลังจึงมีชาวบ้านไผ่ 5 ครอบครัว พากันมาตั้งครอบครัวอยู่แทน

พ่อหลวงแปง ขัดแข็งแรง อดีตผู้ใหญ่บ้านนาออก (นางาม) ได้พูดถึงการตั้งหมู่บ้านนาออก ว่าจากคำบอกเล่าของแม่หลวงปู่ ลากเกิด ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนผู้คนรุ่นแรกที่มาตั้งบ้านแห่งนี้ ได้เล่าว่าแม่หลวงปู่ ลากเกิด มาอยู่ที่นี้ เมื่ออายุได้ 15 ปี พ่อแม่พากันอพยพมาจากบ้านไผ่แพะพร้อมกับเพื่อนบ้านอีก 2 ครอบครัว รวมเป็น 3 ครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวพ่อหลวงตา แม่หลวงนา ลากเกิด (เป็นพ่อแม่ของแม่หลวงปู่) ครอบครัวพ่อหลวงตัน แม่หลวงสีหล้า ตั้งอารมณ์ และครอบครัวท้าวอิน อาษา

เนื่องจากบริเวณนี้มี “ม่อนคอยสัตว์คำ” เป็นที่อยู่ของวอกของค้าง และวอก (ลิง) ชอบมากินข้าวในไร่ในนาเป็นประจำด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านนาออก” (แปง ขัดแข็งแรง , 2541 : สัมภาษณ์)

พ่อหลวงคือ ดวงตั้ง อดีตผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านแม่เบ็นได้เล่าถึงการตั้งหมู่บ้านแม่เบ็นว่า ชาวบ้านกลุ่มแรกที่มาตั้งบ้านอยู่ที่นี่ เป็นชาวบ้านจากบ้านไผ่ปง ได้เข้ามาหักร้างถางพงปลูกข้าวไร่ ซึ่งมีพ่อหลวงปู่ ดังเซ็ง และพ่อหลวงหนานจันตะ ขัดแข็งแรง เป็นผู้นำกลุ่ม แต่เนื่องจากการมาทำไร่ข้าวที่นี่ อยู่ห่างไกลจากบ้านไผ่ปงถึง 6 กิโลเมตร การเดินทางแบบเข้าไปเย็นกลับนั้นลำบาก จึงพากันปลูกห่างอยู่ชั่วคราว นอนแรมทำไร่ดูแลข้าวไร่ จนกระทั่งสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวก็พากันขนข้าวเปลือกกลับไปบ้านไผ่ปง เมื่อถึงฤดูทำไร่ก็พากันมานอนแรมอยู่ที่ห่างจนสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวผลผลิต เช่นนี้เรื่อยมาหลายปี จนกระทั่งเมื่อถึงรุ่นของพ่อคือ ดวงตั้ง ซึ่งมาช่วยพ่อแม่ทำไร่ข้าวที่นี่ ได้เกิดความคิดว่าการมาปลูกห่างนอนแรม เพื่อทำไร่และดูแลข้าวไร่ เมื่อได้ข้าวแล้วต้องหามข้าวขนย้ายไปบ้านไผ่ปงนั้นยุ่งยาก ดังนั้นใน พ.ศ. 2487 จึงพากันปลูกบ้านเรือนถาวรอยู่ที่บ้านแม่เบ็นเป็นรุ่นแรก มีทั้งสิ้น 7 ครอบครัว ซึ่งได้แก่ ครอบครัวของพ่อสุข ดวงตั้ง พ่อคือ ดวงตั้ง พ่อตา ดวงตั้ง พ่อเมา อ่อนหวาน พ่อแปง สุนา พ่อโละ สีสด และครอบครัวของพ่อตาเม่ยายพ่อโละ สีสด (คือ ดวงตั้ง, 2541 : สัมภาษณ์)

หลังจากที่หมู่บ้าน 3 หมู่บ้านของตำบลเมืองมายยุคก่อนคือ หมู่ที่ 1 บ้านสบมาย หมู่ที่ 2 บ้านขางกลาง และหมู่ที่ 5 บ้านวังกวาง แยกย้ายไปขึ้นกับอำเภอเมือง แล้วตำบลเมืองมายขณะนั้นจึงเหลือเขตปกครองหมู่บ้านเพียง 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ 3 บ้านนาไหม้ บ้านนาออก

(นางาม) หมู่ที่ 4 บ้านไผ่ปลง บ้านไผ่พะ และบ้านแม่เบิน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2525 บ้านแม่เบินจึงขอแยกเขตการปกครองออกจากบ้านหมู่ที่ 4 ตั้งเป็นหมู่บ้านหมู่ที่ 1 ต่อมาในปี พ.ศ.

2527 บ้านนางาม (นาออก) ก็ได้แยกเขตการปกครองออกจากบ้านนาไหม้โดยกำหนดให้บ้านนาไหม้เป็นหมู่ที่ 2 และบ้านนางามเป็นหมู่ที่ 3 พอใน พ.ศ. 2529 บ้านไผ่พะก็ขอแยกเขตการปกครองออกจากหมู่ที่ 4 ตั้งเป็นหมู่บ้านหมู่ที่ 5 จนกระทั่งทุกวันนี้ตำบลเมืองมายอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง จึงมีหมู่บ้าน 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านแม่เบิน หมู่ที่ 2 บ้านนาไหม้ หมู่ที่ 3 บ้านนางาม หมู่ที่ 4 บ้านไผ่ปลง และหมู่ที่ 5 บ้านไผ่พะ

บ้านไผ่ปลงนับเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้ และเป็นศูนย์กลางของชุมชน ดังนั้น “โรงเรียนแห่งแรก” ของชุมชนจึงตั้งขึ้นที่บ้านไผ่ปลง เมื่อปีพ.ศ. 2474 ชื่อ “โรงเรียนบ้านไผ่ปลง” โรงเรียน แห่งนี้รับเด็กนักเรียนจากบ้านไผ่ปลงและบ้านไผ่พะมาเข้าเรียน เมื่อแรกนั้นต้องอาศัยวัดไผ่ปลงเป็นสถานที่เรียน ต่อมาชาวบ้านได้ช่วยกันสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้นเป็นหลังแรก ตรงบริเวณด้านทิศใต้ของหมู่บ้านไผ่ปลง จนถึงปี พ.ศ. 2498 นายอินสม ชัยเจริญ ครูใหญ่ได้นำชาวบ้านไปแผ้วถางที่ดินว่างเปล่าบริเวณอีกฝั่งหนึ่งของน้ำแม่ตา ซึ่งอยู่ฝั่งเดียวกับบ้านไผ่พะ และย้ายโรงเรียนมาตั้งในที่ปัจจุบันนี้ พอถึงปี พ.ศ. 2517 นายสุบิน ขุนรักษ์ ครูใหญ่ได้เสนอเปลี่ยนชื่อโรงเรียนเป็น “โรงเรียนบ้านไผ่งาม” เพื่อให้ชาวบ้านไผ่พะเกิดความรู้สึกว่าโรงเรียนเป็นของทั้งสองหมู่บ้านไม่ใช่ของบ้านไผ่ปลงเพียงหมู่บ้านเดียว จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2535 โรงเรียนบ้านไผ่งามได้ขยายการเรียนการสอนจากระดับประถมศึกษาไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา จากการที่โรงเรียนบ้านไผ่งามได้ขยายการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 นี้ ทำให้นักเรียนระดับมัธยมศึกษาเรียกร้องให้เพิ่มคำต่อท้ายชื่อโรงเรียนด้วยคำว่า “วิทยา” “วิทยาคม” หรือ “วิทยาคาร” เพราะต้องการสื่อให้เกิดความเข้าใจและรู้สึกยอมรับว่าเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษา ประกอบกับโรงเรียนในโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาในแถบใกล้เคียงก็ได้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนกันหมดแล้ว ดังนั้นนายชุมพล ใจทาหลี รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ จึงเสนอขอเปลี่ยนแปลงชื่อโรงเรียนและได้รับอนุมัติให้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนบ้านไผ่งามเป็น “โรงเรียนไผ่งามวิทยา” ตั้งแต่วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2542 เป็นต้นมา

ขณะที่บ้านไผ่ปลงและบ้านไผ่พะมีโรงเรียนให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือมาตั้งแต่ พ.ศ. 2474 แต่หมู่บ้านอื่นอีก 3 หมู่บ้านที่เหลือเด็ก ๆ ไม่ได้เรียนหนังสือกันเลย เพราะยังไม่มีโรงเรียนในหมู่บ้านและหมู่บ้านอยู่ห่างไกลโรงเรียนบ้านไผ่งามเกินกว่าที่จะเดินทางมาเรียนได้

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2505 จึงเกิด “โรงเรียนแห่งที่สอง” ขึ้นที่บ้านนาไหม้ ชื่อ “โรงเรียนบ้านนาไหม้” เปิดรับนักเรียนจากสองหมู่บ้านมาเข้าเรียน คือบ้านนาไหม้ และบ้านนาวอก (นางาม) ซึ่งโรงเรียนแห่งนี้ นายหล้า ใจชื่นบาน ผู้ใหญ่บ้านนาไหม้ พร้อมด้วยนายอินสม ชัยเจริญ ครูใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่ปลง ได้ชักชวนชาวบ้านสละกำลังกาย กำลังทรัพย์ สร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น

พอในปี พ.ศ. 2512 “โรงเรียนแห่งที่สาม” ของชุมชนตำบลเมืองมายได้ตั้งขึ้นที่หมู่บ้านนาวอก โดยการนำของ นายอัมพร เทพรักษาธำชย์ ครูใหญ่โรงเรียนบ้านนาไหม้และนายอ้าย เกิดผล ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 (นาไหม้-นาวอก) ชักชวนชาวบ้านก่อสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น และเห็นว่าชื่อหมู่บ้านนาวอกไม่เหมาะสมเป็นชื่อโรงเรียน เพราะเกรงว่าต่อไปเด็กนักเรียนจะถูกล้อเลียน จึงตั้งชื่อโรงเรียนแห่งนี้ว่า “โรงเรียนบ้านนางาม” และต่อมาผู้นำหมู่บ้านก็เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านนางามตามชื่อของโรงเรียนจนถึงปัจจุบันนี้

ส่วนบ้านแม่เป็นซึ่งเป็นหมู่บ้านที่เล็กที่สุดของตำบลอยู่ห่างจากบ้านไผ่ปลงประมาณ 6 กิโลเมตร แต่หนทางไปมาลำบากต้องขึ้นเขาเข้าป่าเด็ก ๆ ในหมู่บ้านจึงไม่มีโอกาสเรียนหนังสือกันเลย ชาวบ้านแม่เป็นพึงจะมีโรงเรียนให้เด็ก ๆ ได้เรียนหนังสือ เมื่อ พ.ศ. 2520 นี้เอง ซึ่งเป็น “โรงเรียนแห่งที่สี่” ของชุมชนตำบลเมืองมาย ชื่อ “โรงเรียนบ้านแม่เป็น” โดยชาวบ้านได้ร่วมมือช่วยกันสร้างอาคารเรียนชั่วคราวให้แก่โรงเรียนและในระยะเริ่มต้นนั้นการเรียนการสอนของโรงเรียนบ้านแม่เป็นนี้ เปิดสอนเป็นสาขาหนึ่งของโรงเรียนบ้านไผ่งาม

สภาพปัจจุบันของชุมชน

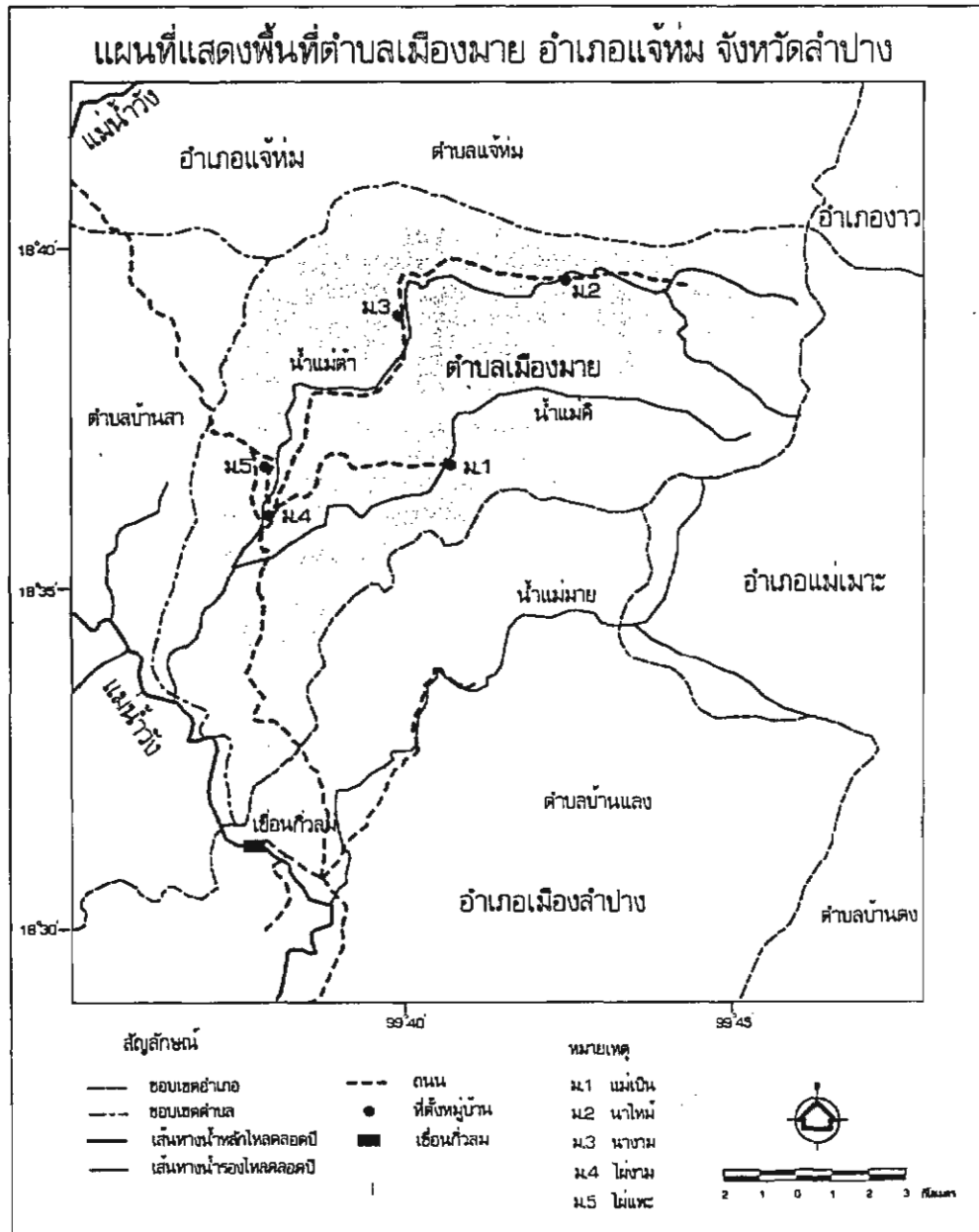
ที่ตั้งของตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากอำเภอแจ้ห่มตามระยะทางจากแจ้ห่มถึงบ้านไผ่ปลงเป็นระยะทางประมาณ 16 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวเมืองลำปางตามเส้นทางจากบ้านไผ่ปลง-สบมาย-ถนนสายเชื่อมกัวลม-ถนนพหลโยธิน เป็นระยะทางประมาณ 45 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่อื่น คือ

ทิศเหนือ	ติดกับ	ตำบลแจ้ห่ม อำเภอแจ้ห่ม
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม
ทิศใต้	ติดกับ	อำเภอเมือง และ อำเภอแม่เมาะ
ทิศตะวันออก	ติดกับ	อำเภองาว และ อำเภอแม่เมาะ

ชุมชนตำบลเมืองมายเป็นชุมชนที่อยู่ในป่ามีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ เช่น คอยง่ามจิน คอยกัวม คอยเก็ง ระดับความสูงของภูมิประเทศโดยทั่วไปอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 500-600 เมตร มีแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านชุมชนคือ น้ำแม่คำ และน้ำแม่คิ โดยน้ำแม่คำเป็นลำน้ำขนาดเล็กเกิดจากลำห้วยสองสายคือ ห้วยหกกับห้วยแม่ส้าน น้ำแม่คำเป็นน้ำสายสำคัญที่ชุมชนใช้เป็นแหล่งอุปโภคบริโภค ทำนาและเพาะปลูกพืชสวนหลังฤดูทำนา ซึ่งไหลผ่าน หมู่บ้าน 4 หมู่บ้านตามลำดับ คือ บ้านนาไหม้ บ้านนางาม บ้านไผ่พะและบ้านไผ่ปง ส่วนบ้านแม่เบนนันตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแม่คิ ซึ่งเป็นลำห้วยสาขาของน้ำแม่คำ และไหลลงสู่น้ำแม่คำบริเวณพื้นที่บ้านไผ่ปง

จากสภาพภูมิประเทศที่เป็นป่าเขาทำให้การพัฒนาเส้นทางการเดินทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านเป็นไปอย่างช้าๆ และมีสภาพไม่สะดวกนัก เพราะหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างไกลกัน เส้นทางระหว่างหมู่บ้านต้องผ่านลำห้วย สันคอย และป่าเขาในปัจจุบันมีเพียงถนนดินลูกรังและถนนดิน พอให้รถยนต์สามารถเข้าถึงหมู่บ้านได้ทุกแห่งเท่านั้น บ้านไผ่ปงถือเป็นศูนย์กลางของชุมชน มีบ้านไผ่พะตั้งอยู่ใกล้ที่สุดคืออยู่คนละฝั่งน้ำแม่คำ บ้านนางามตั้งอยู่ห่างจากบ้านไผ่ปงไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตามระยะทางถนนดินลูกรังประมาณ 12 กิโลเมตร บ้านนาไหม้อยู่ห่างจากบ้านไผ่ปงเป็นระยะทาง 16 กิโลเมตร โดยอยู่ห่างจากบ้านนางามไปตามถนนดินเป็นระยะทาง 4 กิโลเมตร ส่วนบ้านแม่เบนนันตั้งอยู่ห่างจากบ้านไผ่ปงไปทางทิศตะวันออกตามระยะทางถนนดินประมาณ 6 กิโลเมตร ปัจจุบันนี้กรมทางหลวงกำลังสร้างทางหลวงสายบ้านแสง-แจ้ห่ม เป็นถนนลาดยาง ตัดผ่านบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะ คาดว่าจะแล้วเสร็จในปี 2543 ถนนสายนี้จะเป็นประตูเปิดให้ชุมชนตำบลเมืองมายติดต่อชุมชนภายนอก ทั้งตัวอำเภอแจ้ห่มและตัวอำเภอเมืองลำปางได้สะดวกรวดเร็วขึ้นหลังจากที่อยู่ในเขตพื้นที่กันดารมาอย่างยาวนาน

แผนภาพที่ 2 แผนที่แสดงหมู่บ้านใน ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา หมู่บ้านทั้ง 5 หมู่ของตำบลเมืองมายต้องตกอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติตามประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน 2518 โดยบันทึกเหตุผลไว้ท้ายประกาศกฎกระทรวงดังกล่าวนี้ว่า “เนื่องจากป่าแม่ดำและป่าแม่มายมีไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้สัก ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ตะแบก ไม้เต็ง ไม้รัง และไม้ชนิดอื่นที่มีค่าจำนวนมาก และมีของป่ากับทรัพยากรธรรมชาติอื่นด้วยสมควรกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อรักษาสภาพป่า ไม้ ของป่า และทรัพยากรธรรมชาติอื่นไว้”

แต่ปัจจุบันนี้ทรัพยากรไม้มีค่าดังกล่าวนี้ ถูกขบวนการนายทุนลักลอบตัดไม้จนทำให้ไม่มีค่า เช่น ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้แดง ใกล้เคียงหมดป่าแล้ว แม้กระทั่งไม้ไผ่ก็มีการตัดไปแปรรูปเป็นตะเกียบและเผาด่านขายให้นายทุนกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจเติบโตและปริมาณไม้ไผ่ลดลงอย่างมาก

ตามประกาศกระทรวงดังกล่าวมีเพียงพื้นที่อาศัยและที่นาเกือบทั้งหมดของหมู่บ้านไผ่ปง และบ้านไผ่พะเท้านั้นที่ได้รับการกันออกนอกเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ดำแม่มาย ส่วนอีก 3 หมู่บ้าน คือบ้านแม่เป็น บ้านนาไหม้ และบ้านนางามไม่ได้ถูกกันออกนอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้พื้นที่ทำกินพื้นที่อยู่อาศัยทั้งหมดตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ดำ แม่มาย ประชาชนทั้ง 3 หมู่บ้านนี้จึงไม่มีโฉนดถือครองที่ดิน แต่ก็ได้รับสิทธิทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติตามเอกสาร “สทก.” (สิทธิทำกิน) เท่านั้น แต่ก็พบว่าชาวบ้านบางรายมีเอกสารสิทธิ “สค.1” ชาวบ้านไผ่ปงและชาวบ้านไผ่พะเท้านั้นถึงแม้ว่าที่อยู่อาศัยและนาเกือบทั้งหมดจะมีโฉนดถือครองที่ดิน แต่พื้นที่ทำข้าวไร่นานั้นอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จึงได้รับสิทธิทำกินตามเอกสาร “สทก.” เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น

ดังนั้นพื้นที่โดยรอบชุมชนตำบลเมืองมายจึงถูกปิดล้อมด้วยป่าสงวนแห่งชาติแม่ดำแม่มาย ประชาชนได้รับผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์จากป่าเพราะต้องได้รับอนุญาตตามกฎหมายก่อน พบว่า ตามประกาศจังหวัดลำปาง ลงวันที่ 26 มีนาคม 2521 เรื่องอนุญาตให้ทำไม้หรือเก็บหาของป่าบางชนิดในเขตป่าสงวนแห่งชาติโดยไม่ต้องขอรับอนุญาต ซึ่งได้ผ่อนผันให้ราษฎรทำไม้หรือเก็บหาของป่าบางชนิด เพื่อใช้สอยส่วนตัวในครัวเรือนหรือใช้เพื่อบริโภคแล้วแต่กรณี โดยไม่ต้องขออนุญาตดังต่อไปนี้

1. การเก็บหาเศษไม้ปลายไม้ตายแห้งแล้ว อันมีลักษณะเป็นไม้พิน ซึ่งมีไซไม้สัก ไม้ยาง หรือ ไม้หวงห้ามประเภท ข. เพื่อใช้สอยในครัวเรือนของตน ครัวเรือนละครั้ง ไม่เกิน 1 ลูกบาศก์เมตร

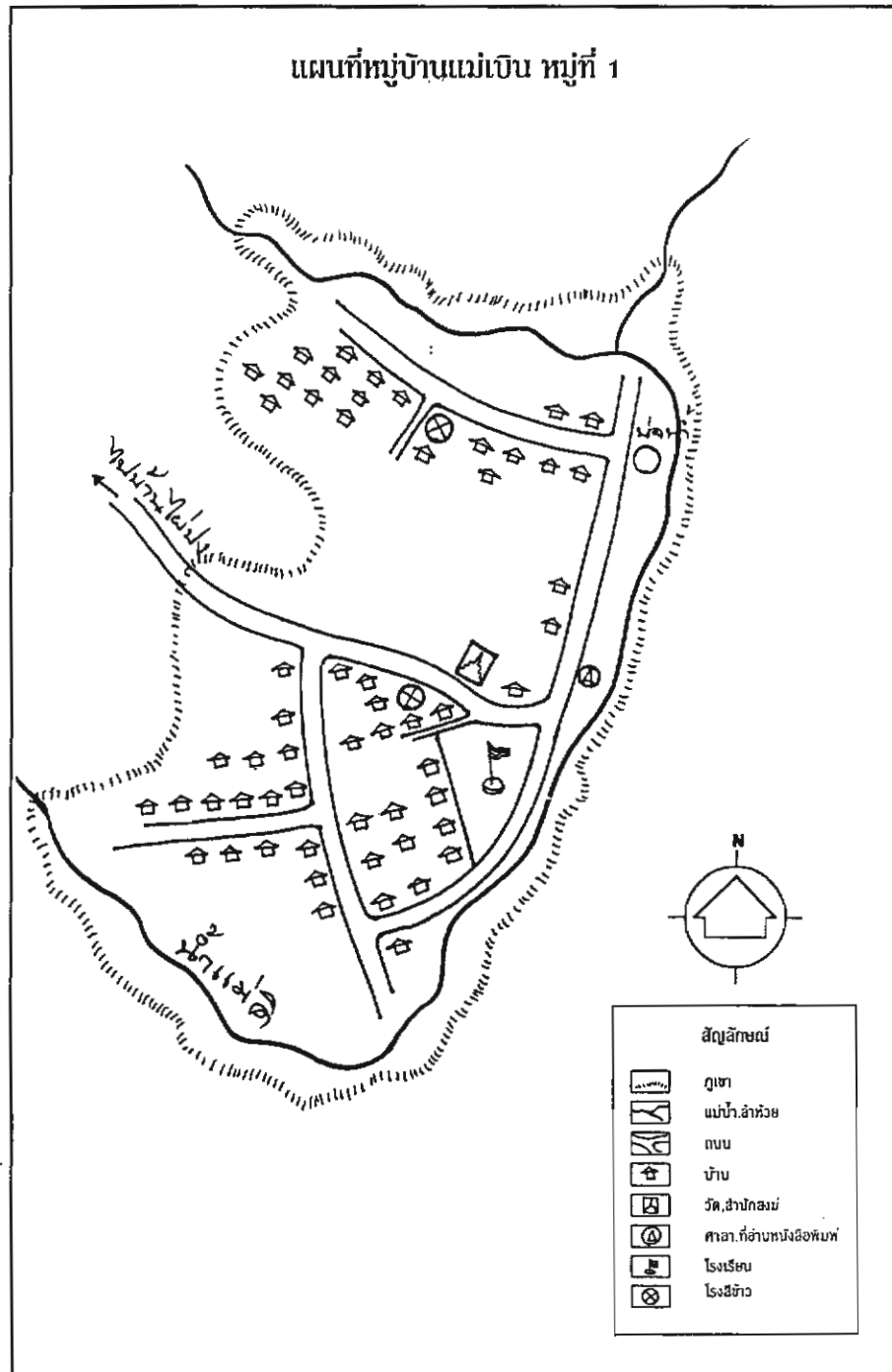
2. การเก็บหาหญ้าคา อ้อ พง แคม ปรีอ กก หรือ กระจูด ใบพลวง เพื่อใช้สอยในครัวเรือน
3. การเก็บหาผลไม้ หน่อไม้ เห็ด หรือพืชชนิดอื่นๆ เพื่อบริโภค
4. การเก็บหา ผัก กลอย มัน สมุนไพร รากไม้ เพื่อบริโภค
5. การเก็บหาหอย และเตาวัลย์ เพื่อใช้สอยในครัวเรือนของตน
6. การตัดไม้ไผ่ทุกชนิด เพื่อใช้สอยในครัวเรือนของตน
7. การเก็บหาชันไม้ นอกจากชันสน เพื่อใช้สอยในครัวเรือนของตน

ถึงแม้ว่าตามกฎหมายจะกำหนดเงื่อนไขการใช้ประโยชน์ในป่าสงวนแห่งชาติดังกล่าวข้างต้นนั้นก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด และทางเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องก็อะลุ่มอล่วยให้ เช่น นอกจากจะเก็บหาของป่า ทำไม้บางชนิดเพื่อใช้สอยส่วนตัวในครัวเรือนหรือเพื่อบริโภคแล้วยังทำด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการค้าด้วย

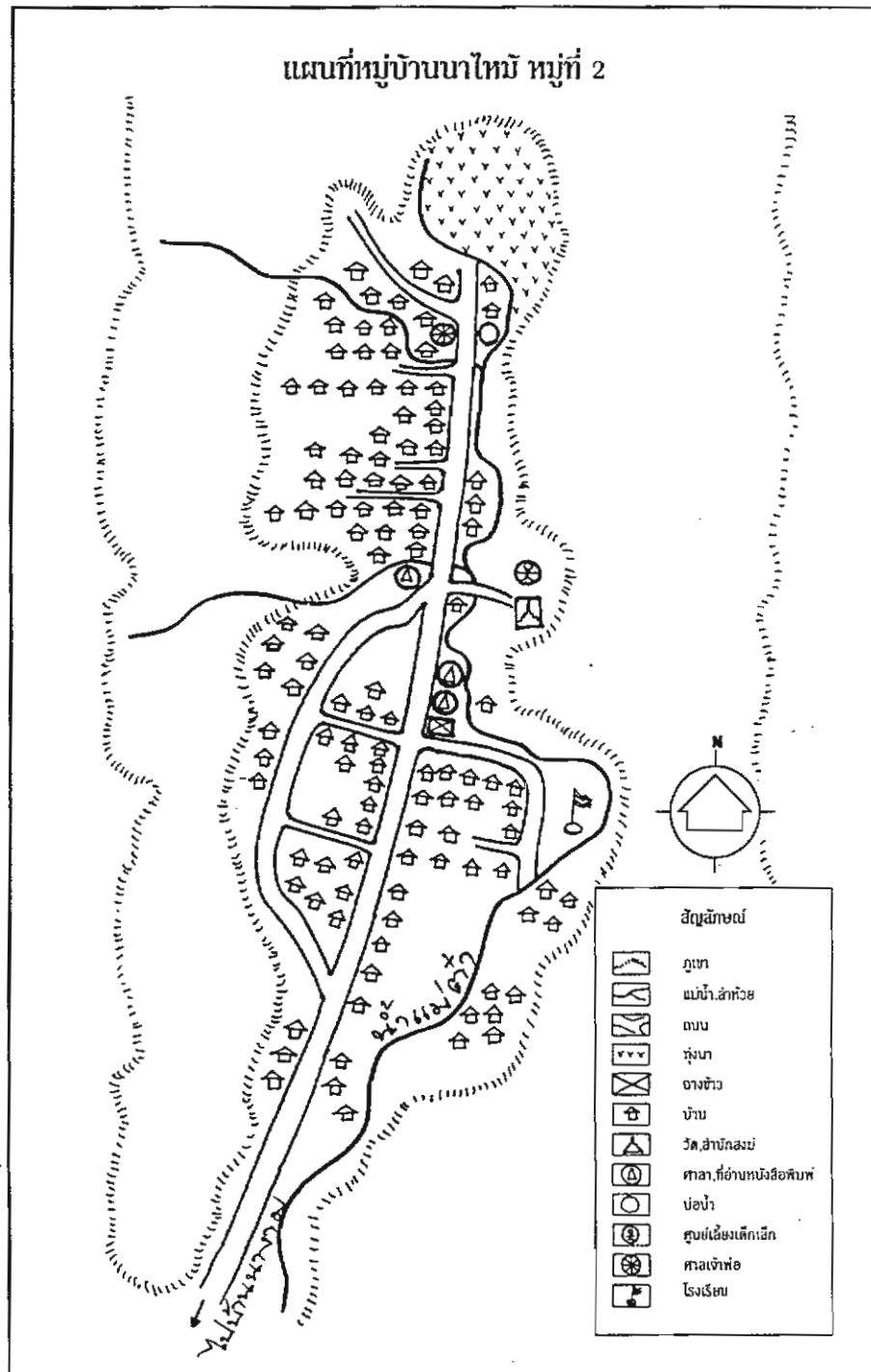
สภาพการประกอบอาชีพของประชากรในชุมชนตำบลเมืองมาย ส่วนใหญ่จะทำนาในพื้นที่แถบ ๆ ระหว่างริมฝั่งน้ำแม่คำกันเชิงเขา และปลูกข้าวไร่ตามบริเวณที่ลาดเชิงเขา เมื่อหมดฤดูทำนา ทำข้าวไร่แล้วครอบครัวยังมีที่นาที่จะปลูกหอมปลูกกระเทียม และถั่วลิสงบางคนก็หาของป่า เก็บตองก้ง (ดอกคันท้งสำหรับทำไม้กวาด) ไปขาย บ้างก็ตัดไม้ไผ่ส่งขายโรงงานทำตะเกียบ บ้างก็ตัดไม้ไผ่มาเผาทำถ่านขายให้นายทุนในอำเภอเมือง บางคนก็สานกลองข้าวและจักตอกขาย และบางส่วนก็มีอาชีพรับจ้างภายนอกชุมชน

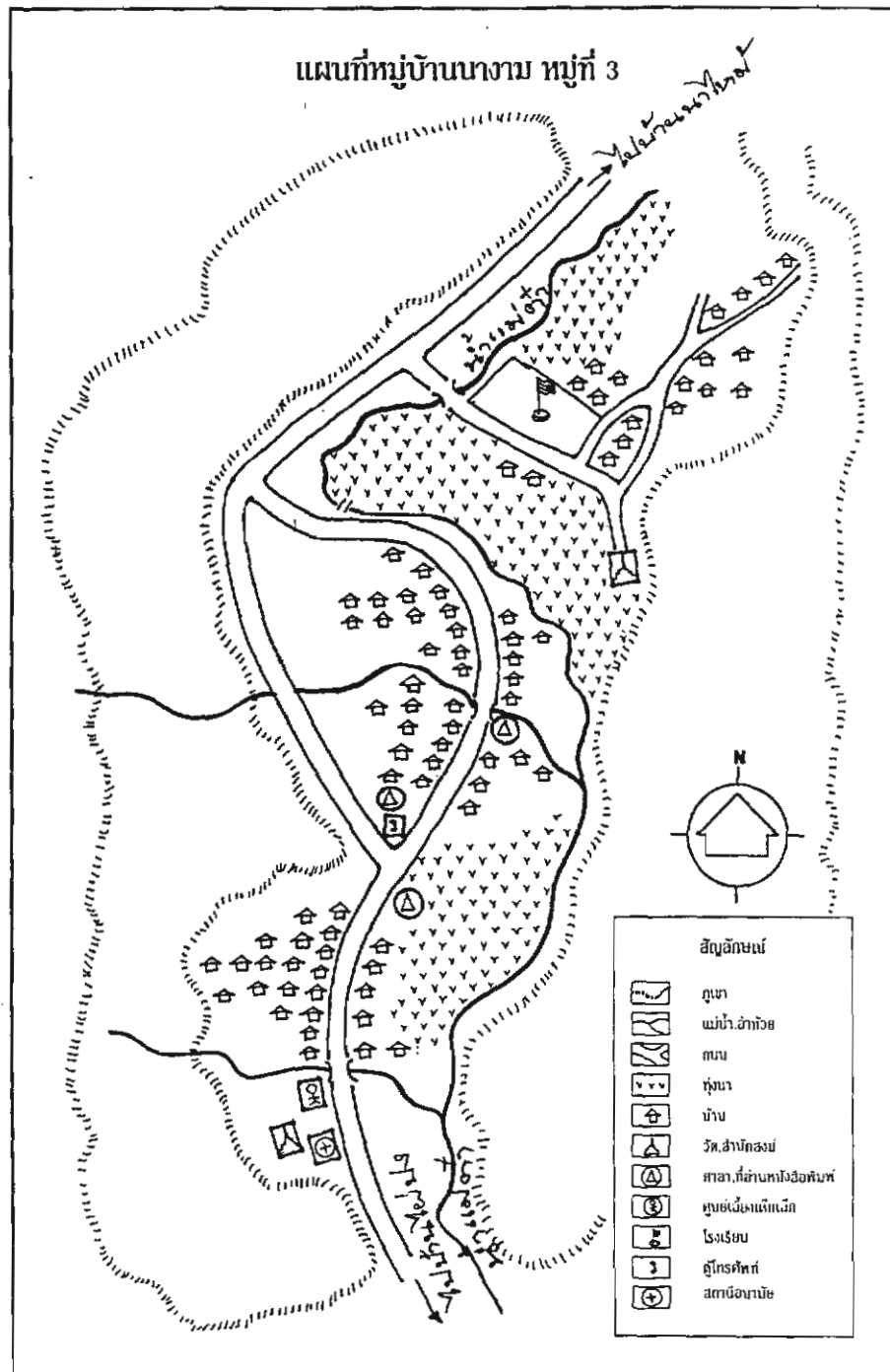
แผนภาพที่ 4 แผนที่หมู่บ้านแม่เบิน (หมู่ที่ 1) ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

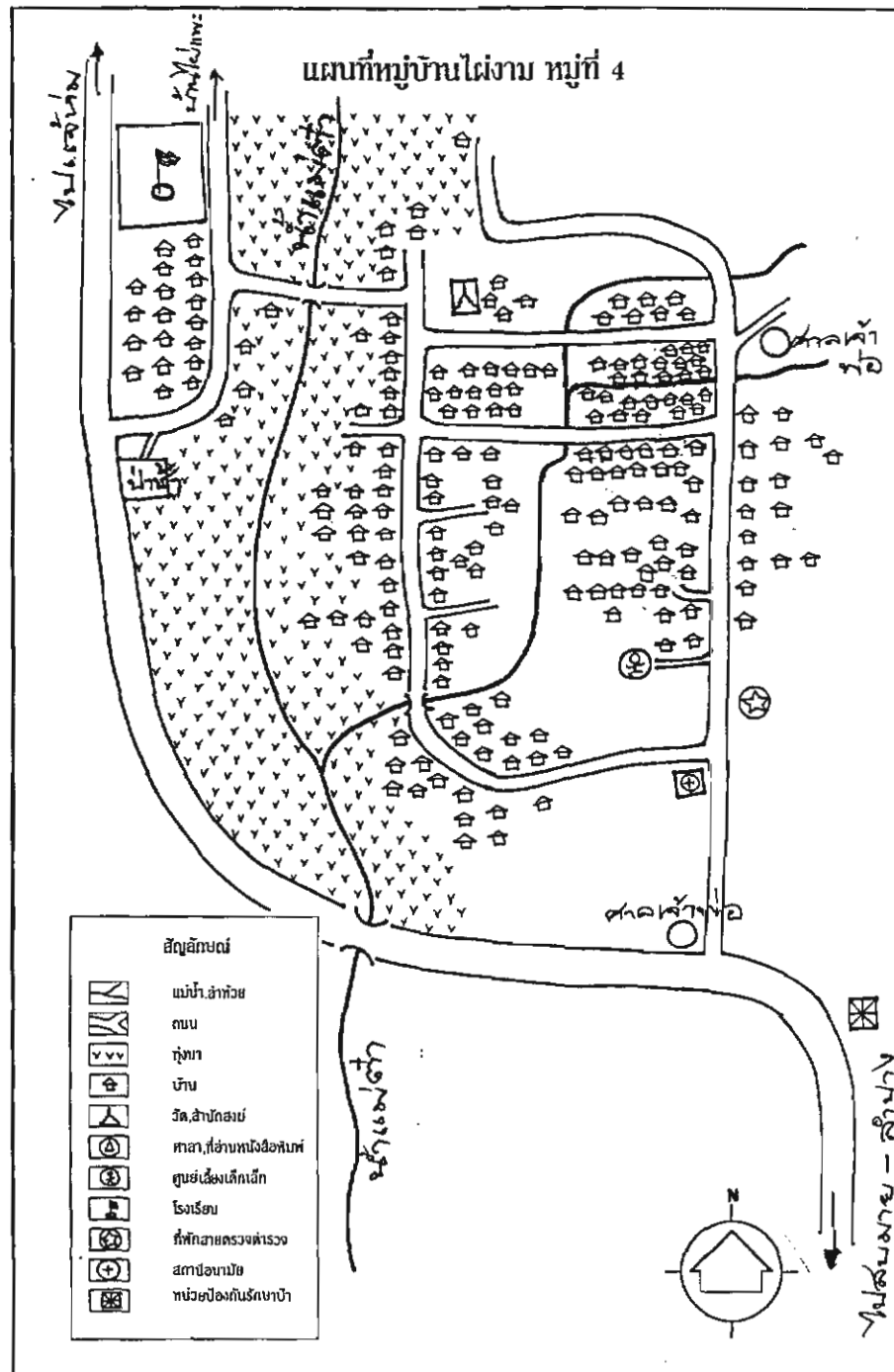
แผนภาพที่ 5 แผนที่หมู่บ้านนาใหม่ (หมู่ที่ 2) ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

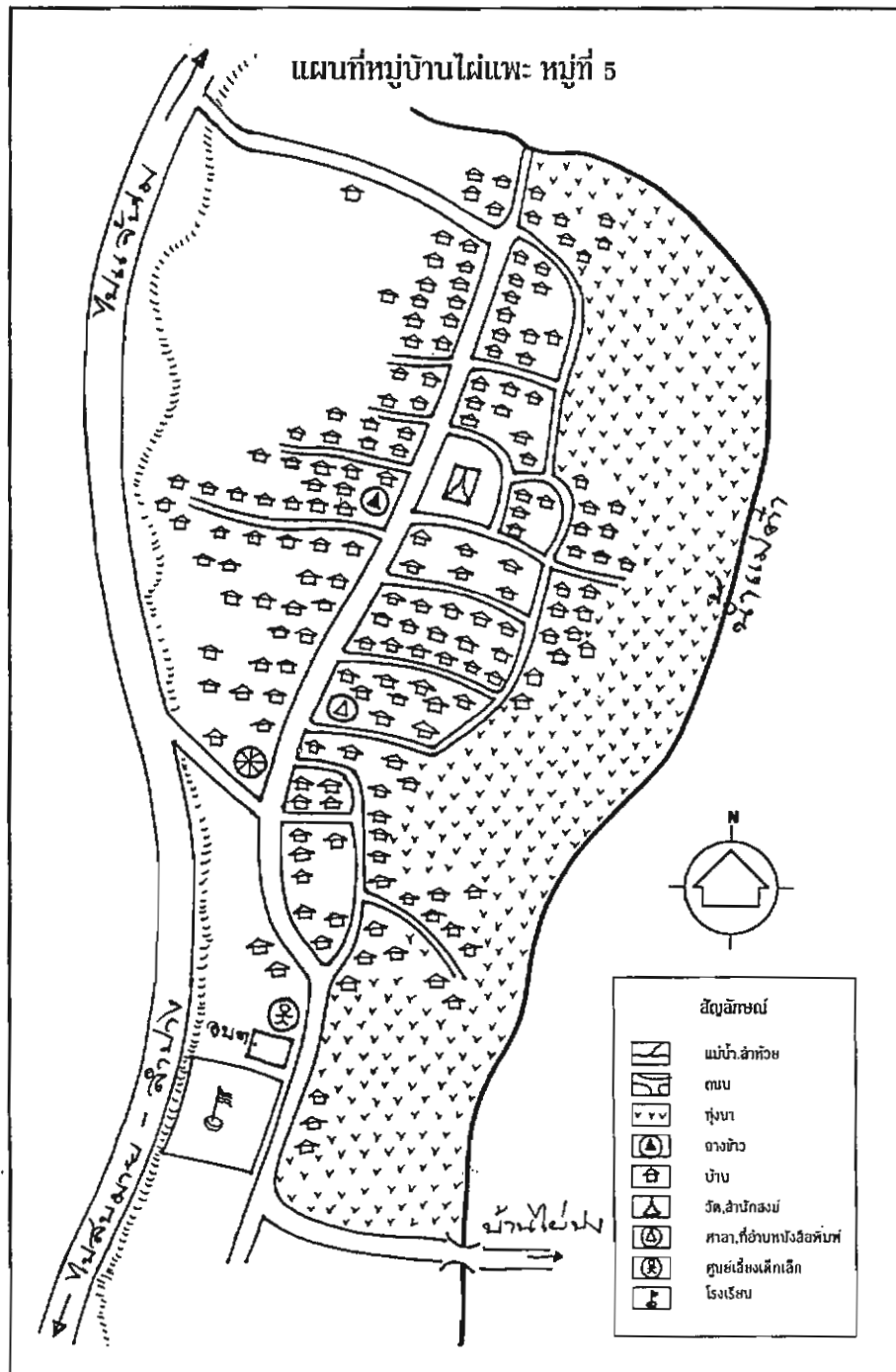
แผนภาพที่ 6 แผนที่หมู่บ้านนางาม (หมู่ที่ 3) ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

แผนภาพที่ 7 แผนที่หมู่บ้านไผ่ปง (หมู่ที่ 4) ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

แผนภาพที่ 8 แผนที่แสดงหมู่บ้านไผ่แพะ (หมู่ที่ 5) ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม
จ. ลำปาง

ผู้คนในตำบลเมืองมายเกือบทั้งหมดมีชาติพันธุ์เป็น “คนเมือง” มีบ้างเล็กน้อยที่เป็น ชาติพันธุ์ “ขมุ” ซึ่งได้เข้ามารับจ้างทำไม้ในครั้งอดีตต่อมาภายหลังตั้งหลักแหล่งมีครอบครัว และอาศัยอยู่ที่บ้านนาใหม่เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้บริเวณสันเขาซึ่งเป็นแนวแบ่งเขตระหว่าง ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม กับตำบลบ้านหวด อำเภอางว มีกลุ่มชาติพันธุ์ “ม้ง” อาศัยอยู่ ด้วยคือ “ม้งบ้านแม่กำ-แม่หล้า” มีประมาณ 20 ครอบครัวจำนวนประมาณ 140 คน ชาว ม้งกลุ่มนี้อยู่ใกล้กับบ้านนาใหม่และในอดีตสมัยที่บ้านนาใหม่ยังถูกจัดให้เป็นหมู่ที่ 3 ของ ตำบลเมืองมายนั้น ชาวม้งกลุ่มนี้มีทะเบียนบ้านขึ้นกับบ้านนาใหม่ แต่พอในปี พ.ศ. 2527 ตำบลเมืองมายได้ปรับแยกตั้งหมู่บ้านใหม่ ให้บ้านนาใหม่เป็นหมู่ที่ 2 บ้านนางามเป็นหมู่ที่ 3 แต่ชาวม้งกลุ่มนี้ไม่ได้ไปแจ้งปรับเปลี่ยนทะเบียนบ้านตามของใหม่ จึงทำให้ในปัจจุบันนี้ ชาว ม้งบ้านแม่กำ-แม่หล้า ต้องถือเป็นประชากรของหมู่ที่ 3 คือ บ้านนางาม ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้มีพื้นที่ อยู่ใกล้บ้านนางามเลย ซึ่งสร้างปัญหาต่อการให้บริการของทางราชการมาก ในปัจจุบันนี้ชาว ม้งกลุ่มนี้เกี่ยวข้องกับตำบลเมืองมายเพียงแค่มียทะเบียนบ้านตำบลเมืองมายเพราะอาศัยอยู่ในเขต ตำบลเมืองมายเท่านั้น แต่ในการดำรงชีวิตประจำวันแล้วไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกับ ชุมชนในตำบลเมืองมายเลย เพราะชาวม้งกลุ่มนี้จะมีปฏิสัมพันธ์และผูกพันทางสังคมเครือญาติ กับชุมชนม้งบ้านแม่พร้าว ลป.3 ตำบลบ้านหวด อำเภอางว จังหวัดลำปาง

จำนวนประชากรของตำบลเมืองมาย ถ้าหากไม่นับชาวม้งแม่กำ-แม่หล้า แล้ว ณ เดือน กุมภาพันธ์ 2542 มีจำนวนครัวเรือน 693 หลังคาเรือน มีประชากรรวม 3,089 คน แยกเป็น ชาย 1,625 คน เป็นหญิง 1,464 คน ประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีค่อนข้างต่ำ จากสถิติ ข้อมูล จปฐ.2 ของพัฒนาการอำเภอแจ้ห่ม ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2541 รายได้ประชากรเฉลี่ยต่อ คนต่อปีในหมู่บ้านทั้ง 5 หมู่บ้าน ของตำบลเมืองมายอยู่ระหว่าง 3,500 - 5,600 บาท

ชาวบ้านในตำบลเมืองมายมีความศรัทธาในพุทธศาสนาและมีความเชื่อคล้ายคลึงกับ ชาวล้านนาโดยทั่วไป ทุกหมู่บ้านมีวัดตั้งอยู่ ถึงแม้แต่ละแห่งจะมีพระสงฆ์จำพรรษาเพียง 1 รูป แต่ชาวบ้านในชุมชนยังคงดำเนินกิจกรรมประเพณีทางศาสนาร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ ส่วน ชุมชนม้งแม่กำ-แม่หล้า นั้นนับถือคริสต์ศาสนา

ในพื้นที่ตำบลเมืองมายมีหน่วยราชการตั้งอยู่และให้บริการแก่ประชาชนไม่มากนัก นอกจากมีโรงเรียนรวม 4 โรงเรียนแล้ว ก็มีสถานีอนามัย 2 แห่งได้แก่ สถานีอนามัยไผ่งาม ให้บริการประชาชน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านไผ่ปลง บ้านไผ่พะยะ บ้านแม่เบิน และสถานีอนามัย นางาม ให้บริการประชาชน 2 หมู่บ้าน คือ บ้านนางาม และบ้านนาใหม่ ทุกหมู่บ้านยกเว้น

บ้านแม่เบิน มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก หมู่บ้านละ 1 แห่ง เนื่องจากเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่คำ-แม่มาย ครอบคลุมพื้นที่ตำบลเมืองมาย ดังนั้นจึงมีหน่วยป้องกันรักษาป่าตั้งอยู่ที่บ้านไผ่ปง 1 แห่ง คือ หน่วยป้องกันรักษาป่าที่ ดป. 36 ตำบลเมืองมายไม่มีสถานีตำรวจแต่มีเพียงตำรวจสายตรวจสังกัดสถานีตำรวจภูธรอำเภอแจ้ห่ม จำนวน 4 นาย ประจำอยู่ที่พักสายตรวจตำรวจตำบลเมืองมาย ตั้งอยู่ที่บ้านไผ่ปง และอีกหน่วยงานหนึ่งที่กำลังมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนตำบลเมืองมายในปัจจุบันนี้คือ องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองมาย ซึ่งมีที่ทำการตั้งอยู่ในหมู่บ้านไผ่แพะ

ตารางที่ 1 ตารางแสดงจำนวนประชากรและรายได้เฉลี่ยของประชากรต่อคนต่อปีในตำบลเมืองมาย

หมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร			รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี
		ชาย	หญิง	รวม	
1. แม่เบิน	63	150	112	262	4,142
2. นาไหม้	116	293	260	553	3,556
3. นางาม	79	205	166	371	3,550
4. ไผ่ปง	249	559	526	1,085	4,026
5. ไผ่แพะ	186	418	400	818	5,633

- หมายเหตุ ไม่นับรวมถึงชาวม้งบ้านแม่กำ-แม่หล้า

ตารางที่ 2 ตารางแสดงพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน

หมู่บ้าน	จำนวนพื้นที่คิดเป็นไร่โดยประมาณ		
	ที่อยู่อาศัย	ที่นา	ที่ไร่
1. แม่เป็น	20	(ไม่มีที่นา)	120
2. นาไหม้	60	25	700
3. นางาม	40	90	560
4. ไผ่ปง	80	350	700
5. ไผ่พะ	70	250	1,800

สภาพปัจจุบันของโรงเรียน

โรงเรียนในตำบลเมืองมายทั้ง 4 โรงเรียนเป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ และเป็นโรงเรียนในพื้นที่ก้นดาร์และก้นดาร์ไกลลึกตามประกาศของกระทรวงการคลัง ครูอาจารย์ของทุกโรงเรียนเป็นคนนอกพื้นที่และหลายคนมีครอบครัวอยู่ห่างไกลจากโรงเรียน ดังนั้นจึงปรากฏมีครูยื่นหนังสือขอย้ายกันทุกปี

โรงเรียนบ้านไผ่งามหรือไผ่งามวิทยา เป็นโรงเรียนที่มีขนาดใหญ่กว่าโรงเรียนอื่น ๆ ในตำบลเมืองมาย เป็นโรงเรียนเดียวที่เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา และผู้บริหารโรงเรียนได้รับการกำหนดตำแหน่งจากอาจารย์ใหญ่เป็นผู้อำนวยการ โรงเรียนแห่งนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านไผ่ปง โดยอยู่ระหว่างหมู่บ้านไผ่ปงกับหมู่บ้านไผ่พะ มีเนื้อที่ 14 ไร่ จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 นักเรียนที่เข้าเรียนในชั้นอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เป็นนักเรียนจาก 2 หมู่บ้าน คือบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะ ในระดับมัศึกษานั้น นักเรียนที่เข้าเรียนเป็นนักเรียนจากทุกหมู่บ้านของตำบลเมืองมาย

ในปีการศึกษา 2541 โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) มีจำนวนนักเรียนรวมทั้งสิ้น 370 คน ชาย 180 คน หญิง 190 คน แยกเป็นนักเรียนในระดับอนุบาลและระดับประถมศึกษา จำนวน 245 คน ระดับมัธยมศึกษา 125 คน ในจำนวนนักเรียนระดับมัศึกษานี้

เป็นนักเรียนจากบ้านแม่เป็น 14 คน บ้านนาใหม่ 8 คน บ้านนางาม 9 คน บ้านไผ่พะ 102 คน และบ้านไผ่ปง 124 คน

จำนวนครูอาจารย์ในปีการศึกษา 2541 มีทั้งสิ้น 18 คน เป็นอาจารย์ประจำ 17 คน และอาจารย์อัตราจ้าง 1 คน เป็นชาย 12 คน หญิง 6 คน ครูทั้ง 18 คน มีวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรีและครูทุกคนเป็นคนนอกพื้นที่ตำบลเมืองมาย มีครูพักประจำที่บ้านพักครู 3 คน ครูส่วนใหญ่นิยมมาเข้ากลับเย็น โดยใช้รถจักรยานยนต์ และรถยนต์เป็นพาหนะ ถึงแม้ว่าครูจะเป็นคนนอกพื้นที่และการเดินทางมาโรงเรียนมีความลำบาก แต่ก็พบว่ามีครูทำหน้าที่สอนประจำที่โรงเรียนแห่งนี้เป็นเวลายาวนานหลายปี คือ อยู่มาตั้งแต่ 11-14 ปี มี 3 คน ตั้งแต่ 4-7 ปี มี 9 คน ตั้งแต่ 1-3 ปี มี 3 คน ต่ำกว่า 1 ปี มี 3 คน

ในปี พ.ศ. 2541 นี้ ผู้บริหารโรงเรียนได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการคนแรกของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ภายหลังผู้อำนวยการโรงเรียนได้รับคำสั่งไปดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนอนุบาลแจ้ห่ม ทำให้โรงเรียนบ้านไผ่งามขาดผู้บริหารอยู่ระยะหนึ่ง จนในปลายปี พ.ศ. 2541 จึงมีคำสั่งแต่งตั้งให้อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนางาม (นายชุมพล ใจทาหลี่) รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม มาถึงปัจจุบันนี้

สภาพอาคารเรียนของโรงเรียนในปัจจุบัน มีอาคารเรียน 3 หลัง มีอาคารประกอบอื่น ๆ อีก 9 หลัง ในปี พ.ศ. 2540 อาคารเรียนหลังเก่าซึ่งเป็นอาคารไม้ถูกไฟไหม้ ทำให้เอกสารสำคัญและทรัพย์สินมีค่าอื่น ๆ เสียหายหมด

ภายหลังนักเรียนระดับมัธยมศึกษาได้เรียกร้องให้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนโดยมีคำว่า “วิทยา” ต่อท้ายชื่อ ดังนั้นในปี 2542 โรงเรียนแห่งนี้จึงใช้ชื่อว่า “โรงเรียนไผ่งามวิทยา”

โรงเรียนบ้านนางาม ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 บ้านนางาม ตำบลเมืองมาย มีเนื้อที่ 4 ไร่ 36 ตารางวา จัดการเรียนการสอนในระดับชั้นอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีอาคารเรียน 1 หลัง อาคารประกอบ 5 หลัง

จำนวนนักเรียนในปีการศึกษา 2541 มีทั้งสิ้น 49 คน ชาย 22 คน หญิง 27 คน และมีครูทั้งสิ้น 5 คน เป็นชายทั้ง 5 คน ครูมีวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรี 3 คน ต่ำกว่าระดับปริญญาตรี 2 คน ครูซึ่งทำการสอนที่โรงเรียนนี้มานานที่สุดคือ 12 ปี มี 1 คน นอกนั้นอยู่มา 7 ปี 6 ปี 4 ปี และ 2 ปี อย่างละ 1 คน

ครูทุกคนในโรงเรียนนี้เป็นคนนอกพื้นที่ มีครูพักอยู่บ้านพักครูเพียง 1 คน นอกจากนั้นใช้วิธีมาเช้ากลับเย็น โดยใช้รถจักรยานยนต์และรถยนต์ปิกอัพเป็นพาหนะ

ในปีการศึกษา 2541 นี้ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนางาม ได้รับคำสั่งให้ไปรักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม อีกตำแหน่งหนึ่ง ทำให้โรงเรียนบ้านนางามได้รับผลกระทบในเรื่องจำนวนบุคลากรและงานบริหารอยู่พอสมควร เนื่องจากโรงเรียนบ้านไผ่งามมีภารกิจการบริหารและเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่มากกว่า ประกอบกับโรงเรียน 2 แห่งนี้อยู่ใกล้กันถึง 12 กิโลเมตร การเดินทางไม่สะดวกนักจึงทำให้อาจารย์ใหญ่ใช้เวลาทำงานอยู่ที่โรงเรียนบ้านไผ่งามมากกว่า

โรงเรียนบ้านนางามเป็นโรงเรียนหนึ่งที่ได้รับยกย่องในระดับอำเภอและระดับจังหวัดให้เป็นแบบอย่างความร่วมมือที่ดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจนผู้บริหารโรงเรียนคนปัจจุบันได้รับการประกาศเกียรติคุณเป็นข้าราชการพลเรือนดีเด่น สายข้าราชการครู (พ.ศ. 2536)

โรงเรียนบ้านนาใหม่ ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 บ้านนาใหม่ ตำบลเมืองมายมีเนื้อที่ประมาณ 2 ไร่ จัดการเรียนการสอนในระดับอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีอาคารเรียน 2 หลัง อาคารประกอบ 4 หลัง

ในปีการศึกษา 2541 จำนวนนักเรียนของโรงเรียนบ้านนาใหม่มีทั้งสิ้น 92 คน ชาย 44 คน หญิง 48 คน จำนวนครูมีทั้งสิ้น 5 คน ชาย 4 คน หญิง 1 คน ครูมีวุฒิการศึกษาปริญญาตรี 3 คน ต่ำกว่าระดับปริญญาตรี 2 คน

ครูของโรงเรียนนี้ทั้งหมดเป็นคนนอกพื้นที่ และมีครูเป็นคนต่างจังหวัด 2 คน ครูที่พักอยู่ประจำบ้านพักครูมี 2 คน ครูคนอื่น ๆ ใช้วิธีมาเช้ากลับเย็น ซึ่งครูบางคนต้องเดินทางไปกลับในแต่ละวันเป็นระยะทางถึง 140 กิโลเมตร โดยใช้รถจักรยานยนต์ และรถยนต์ปิกอัพ ครูที่ทำการสอนที่โรงเรียนบ้านนาใหม่นานที่สุดเป็นเวลา 11 ปี มีอยู่ 1 คน นานรองลงมา 3 ปี มี 1 คน นาน 1 ปี มี 3 คน

ในปีการศึกษา 2541 โรงเรียนบ้านนาใหม่ขาดผู้บริหาร เนื่องจากอาจารย์ใหญ่ได้รับคำสั่งให้ไปช่วยราชการ จึงให้ครูซึ่งทำการสอนอยู่ที่นั่นนานที่สุดคือ นายศักดิ์สิทธิ์ คำฟูบุตร รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ และทำให้เหลือครูปฏิบัติงานในโรงเรียนนี้เพียง 5 คน

โรงเรียนบ้านแม่เงิน ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านแม่เงิน ตำบลเมืองมาย มีเนื้อที่ประมาณ 5 ไร่ จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลถึงระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีอาคารเรียน 1 หลัง อาคารประกอบ 2 หลัง

ในปีการศึกษา 2541 โรงเรียนบ้านแม่ปิ่นมีจำนวนนักเรียน 40 คน ชาย 24 คน หญิง 16 คน และมีครูปฏิบัติงานอยู่ในโรงเรียนนี้รวม 3 คน เป็นชาย 2 คน หญิง 1 คน ครูมีวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรี 2 คน ต่ำกว่าระดับปริญญาตรี 1 คน ครูทุกคนเป็นคนนอกพื้นที่ตำบลเมืองมาย มีครูพักประจำบ้านพักครูเพียง 1 คน นอกนั้นมาเข้ากลับเย็น มีครูซึ่งปฏิบัติงานในโรงเรียนนี้เป็นเวลานานที่สุดคือ 11 ปี รองลงไปคือ 9 ปี และ 1 ปี

ปีการศึกษา 2541 นี้ โรงเรียนบ้านแม่ปิ่นเป็นขาดผู้บริหารโรงเรียน เนื่องจากอาจารย์ใหญ่ได้รับคำสั่งให้ไปช่วยราชการนอกพื้นที่ และให้ครูซึ่งทำการสอนในโรงเรียนนี้นานที่สุดคือ นายบุญธรรม มณฑา รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่

ตารางที่ 3 ตารางแสดงจำนวนนักเรียนของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ปีการศึกษา 2541

โรงเรียน	ระดับอนุบาล			ระดับประถมศึกษา			ระดับมัธยมศึกษา			จำนวนทั้งสิ้น		
	ชาย	หญิง	รวม	ชาย	หญิง	รวม	ชาย	หญิง	รวม	ชาย	หญิง	รวม
ไผ่งามวิทยา	30	30	60	95	90	185	55	70	125	180	190	370
บ้านนางาม	6	7	13	16	20	36	-	-	-	22	27	49
บ้านนาใหม่	13	15	28	31	33	64	-	-	-	44	48	92
บ้านแม่ปิ่น	7	9	16	18	6	24	-	-	-	25	15	40

ตารางที่ 4 ตารางแสดงจำนวนครูของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ปีการศึกษา 2541

โรงเรียน	ชาย	หญิง	รวม	วุฒิ ป.ตรี	วุฒิต่ำกว่า ป.ตรี	พักอยู่บ้านพักครู
ไผ่งามวิทยา	12	6	18	18	-	3
บ้านนางาม	5	-	5	3	2	1
บ้านนาใหม่	4	1	5	3	2	2
บ้านแม่ปิ่น	2	1	3	2	1	1

ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

“คนบ้านไผ่”

ถึงแม้ว่าตำบลเมืองมายจะประกอบไปด้วยหมู่บ้านต่าง ๆ รวม 5 หมู่บ้าน แต่ชุมชนทั้ง 5 หมู่บ้านต่างก็มีประวัติการตั้งชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นหมู่บ้านที่ขยายครัวเรือนมาจากหมู่บ้านดั้งเดิมเดียวกัน คือบ้านไผ่ปง และต่างก็เป็นชุมชนที่อยู่ในสภาพภูมิประเทศเดียวกันอาศัยลำน้ำแม่ตำร่วมกัน สภาพภูมิประเทศถูกปิดล้อมด้วยภูเขา ทำให้ติดต่อกับชุมชนภายนอกลำบาก จึงทำให้คนภายในชุมชนตำบลเมืองมายทั้ง 5 หมู่บ้าน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ด้วยความรู้สึกสำนึกในความเป็น “คนชุมชนเดียวกัน” นั่นคือ “ชุมชนบ้านไผ่” นัยทางความหมายของคำว่า “บ้านไผ่” ไม่ได้หมายถึงเฉพาะบ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงบ้านนาไหม้ บ้านนางาม (นาออก) และแม่เบินด้วย บ่อยครั้งในการสนทนาทักทายกับคนต่างตำบล หากถูกถามว่า “อยู่บ้านไหน” หรือ “ลูกไหนมา” คำตอบที่มักจะได้ยินคือ “บ้านไผ่” พอเมื่อถูกถามต่ออีกว่า “บ้านไผ่ไหน” จึงจะมีคำตอบชี้เฉพาะลงไปว่า “ไผ่ปง-ไผ่พะ-ไผ่นาไหม้-ไผ่นางาม-ไผ่แม่เบิน” เช่นนี้เสมอ

จากความรู้สึกสำนึกในความเป็นคนชุมชนเดียวกันและอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่เป็นป่าเขาล้อมรอบติดต่อกับชุมชนต่างตำบลไม่สะดวก นอกจากติดต่อกันเองระหว่างหมู่บ้านภายในตำบลเมืองมาย เช่นนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่สร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนให้เป็นสังคมเครือญาติ เกิดค่านิยมแต่งงานกับคนภายในชุมชนไม่นิยมออกไปทำงานภายนอกชุมชน และมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนน้อยมากหากมีก็สามารถไกล่เกลี่ยสร้างความเข้าใจกันได้ง่าย

ความเป็นสังคมเครือญาติที่ปรากฏชัดในแต่ละหมู่บ้านคือ นามสกุลที่ใช้ ซึ่งจะมีนามสกุลที่ใช้มาก 4-5 นามสกุล และนามสกุลเหล่านี้ก็มักจะไปปรากฏในหมู่บ้านอื่น ๆ ด้วยเช่นในหมู่ที่ 1 บ้านแม่เบิน มีนามสกุลที่ใช้มากที่สุดคือ “ดวงดั่ง” รองลงไปคือ “ดีมาก” “บุญยืน” และอื่น ๆ เช่น “ทาเหล็ก” “ทำสุข” “เกิดผล” ในหมู่ที่ 2 บ้านนาไหม้ มีนามสกุลที่ใช้มากที่สุดคือ “วงศ์สิงห์” รองลงไปคือ “ใจชื่นบาน” “ดวงดั่ง” “ดีสด” และ อื่น ๆ เช่น “สุวิมล” “บุญยืน” “ขัดแข็งแรง” ในหมู่ที่ 3 บ้านนางาม มีนามสกุลที่ใช้มากที่สุด คือ “ลาภเกิด” รองลงไปคือ “ตั้งอารมณ์” “บุญยืน” “ดวงดั่ง” “ขัดแข็งแรง” และอื่น ๆ เช่น “วงศ์สิงห์” “รวยเงิน” “หน่อคำ” “เกิดผล” ในหมู่ที่ 4 บ้านไผ่ปง มีนามสกุลที่ใช้กันมาก

ที่สุดคือ “ทำสุข” รองลงไปคือ “เกิดผล” “ดีมาก” “ตั้งเชิง” “บุญยืน” “ย่นต่วงค์” และอื่น ๆ เช่น “ขัดแข็งแรง” “ลีสด” “หน่อคำ” “ลาภมาก” “วงศ์สิงห์” และในหมู่ที่ 5 บ้านไผ่แพะ มีนามสกุลที่ใช้กันมากที่สุดคือ “หมอยา” รองลงไปคือ “ลาภเกิด” “อ่อนหวาน” “ดีมาก” และอื่น ๆ เช่น “เกิดผล” “ลาภมาก” “วงศ์สิงห์” “ย่นต่วงค์”

“บ้านตำวันก้าน : เอาผัวต่างบ้านกะเอ็นดูพ่อแม่”

ความมีค่านิยมของคนในชุมชนที่นิยมแต่งงานกับคนภายในชุมชน เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนให้เป็นไปในทางที่ดีและก่อให้เกิดความสำนึกในความเป็นคนชุมชนเดียวกันยิ่งขึ้น นางสาวพร จำเดิม (ลีสด) อายุ 23 ปี ชาวบ้านไผ่แพะ ให้เหตุผลที่เลือกแต่งงานกับคนในชุมชนเดียวกันว่า “เอาผัวต่างบ้านกะเอ็นดูพ่อแม่ กลัวเขาพาไปอยู่ที่อื่น คนต่างบ้านมันบ่สู้งานหนัก เขาสู้บ่ไหว แม่หญิงบ้านเฮานี้ เขาว่าบ้านตำวันก้าน ยะการจนตำวันสู้บ่ได้ จนมีดจนคำถึงจะเมียบ้าน” (แต่งงานมีผัวต่างหมู่บ้านก็สงสารพ่อแม่ กลัวเขาจะพาไปอยู่ที่อื่น คนต่างบ้านเขาไม่ทำงานหนัก เขาสู้งานหนักไม่ไหว ผู้หญิงบ้านเรานี้เขาว่าบ้านพระอาทิตย์แพะ ทำงานจนพระอาทิตย์ยอมแพะ ไม่มีดไม่คำจะไม่กลับบ้าน :ผู้วิจัย) คนในชุมชนที่เติบโตมาด้วยกันในวิถีการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพประจำวันที่เหมือน ๆ กัน และมีลักษณะบางประการที่แตกต่างไปจากชุมชนตำบลใกล้เคียง ทำให้พวกเขาเห็นว่าวิถีการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพประจำวันของคนในชุมชนนั้น ยากที่คนต่างถิ่นจะปรับตัวและยอมรับได้ เนื่องจากคนในชุมชนจะมีชีวิตวนเวียนอยู่ด้วยการประกอบอาชีพ “ปลูกข้าวนา-ไล่ข้าวไร่-ไปสานกล่อ่งข้าว” ซึ่งนับเป็นลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นของชุมชนแห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปสานกล่อ่งข้าวที่ไม่ปรากฏในตำบลใกล้เคียงเลย และวิถีการดำรงชีวิตเช่นนี้เป็นวิถีชีวิตที่สร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนไว้อย่างเหนียวแน่น มีความเข้าใจกันเห็นอกเห็นใจกันทุกคน ล้าปากเหมือน ๆ กันทำให้เลือกที่จะแต่งงานกับคนที่มีความเข้าใจในวิถีชีวิตเดียวกัน

นอกจากนี้คนในชุมชนยังเชื่อกันว่า ถ้าคนในชุมชนคนใดไปแต่งงานกับ “คนบ้านตะ” คนนั้นจะอายุสั้น ใครที่ไม่เชื่อจะมีอันเป็นไปประสบอายุสั้นทุกราย โดยเชื่อกันว่า “ผี” ของหมู่บ้านสองแห่งนี้ “ไว้เวร” (จองเวร,อาฆาตเค้น) กัน ทำให้เกิดอันเป็นไปและอายุสั้น ความเชื่อนี้ได้ทำให้คนรุ่นหลังขาดตาม ๆ กันจนไม่กล้าไปแต่งงานกับคนบ้านตะ (เย็น ดีมาก : 2542 สัมภาษณ์)

ปัญหาการหย่าร้างในชุมชนตำบลเมืองมายนี้ แทบจะไม่เกิดขึ้นเลย ถ้ามีก็จะคืนดีกันอยู่ด้วยกันไปเหมือนเดิม อาจารย์สมพงษ์ ชลัย ซึ่งเป็นครูที่สอนในโรงเรียนของชุมชนมา 3 โรงเรียนบอกว่า “ผมเคยถามชาวบ้านเขาว่าทำไมไม่แต่งงานกับคนต่างบ้านต่างถิ่น ชาวบ้านบอกว่า เขาคนบ้านเดียวกันเวลาผัดเจียงทะเลาะกันก็คืนดีกลับมาอยู่ด้วยกันได้ แต่ถ้าเขาค้นต่างบ้าน เวลาผัดเจียงทะเลาะกันมันไปแล้วไปเลย”

“อินเสร็จแล้ว”

คนในชุมชนตำบลเมืองมายตั้งแต่ไหนแต่ไรมาจะทำงานประกอบอาชีพภายในชุมชนเท่านั้น แม้จะลำบากยากจนก็ทนกันไปตามนั้น คือ ทำนา ปลูกข้าวไร่ ปลูกถั่วไร่ ปลูกถั่วฝักยาว หาของป่าเท่านั้น แต่ในระยะ 5 ปีหลัง ระหว่าง 2537-2542 คนในชุมชนบางครอบครัวเริ่มออกไปรับจ้างต่างถิ่น เช่นในตัวเมือง ต่างจังหวัด กรุงเทพฯ และต่างประเทศ จะพบมากในบ้านหมู่ 4 และบ้านหมู่ 5 คือบ้านไผ่ปลงและบ้านไผ่พะยะ และหนุ่มสาวที่เรียนจบ ม.3 เป็นส่วนใหญ่

ในอดีตก่อนหน้านี้นั้นคนในชุมชนคนใดไปทำงานนอกชุมชนมักถูกมองไปในทางไม่ดี โดยเฉพาะ “ผู้หญิง” จะถูกมองว่า “ถูกหลอก” หรือ “ไปขายตัว”

พวกผู้ชายก็จะดูถูกผู้หญิงที่ไปทำงานนอกชุมชน มักพูดถึงผู้หญิงเหล่านี้ไปทำนองว่า “อีนี่เสร็จแล้ว” (เสียตัวแล้ว) ดังนั้นพวกผู้หญิงในชุมชนจึงไม่นิยมไปรับจ้างทำงานนอกชุมชนกัน ในปัจจุบันนี้คนส่วนใหญ่ก็ยังพอใจที่จะประกอบอาชีพในชุมชน ถึงแม้จะทุกข์ยากลำบากแต่ชาวบ้านก็ยังพอใจเพียงเพื่อให้ “มีกิน” มากกว่า “มีเงิน” ดังนั้นในการประกอบอาชีพในชุมชน ตำบลเมืองมาย จึงยังมีการช่วยเหลือแรงงานให้เห็นอยู่ด้วยการ “เอามือ” - “เอาแรง” เช่นการไปช่วยปลูกข้าว ช่วยเกี่ยวข้าว-นวดข้าว ต่างช่วยเหลือแรงงานตอบแทนซึ่งกันและกัน คนในชุมชนยังประกอบอาชีพภายในชุมชนเป็นส่วนใหญ่เช่นนี้จึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่ไม่มีความแตกต่างในด้านการประกอบอาชีพ เพราะทุกคนรอบครัวดำรงชีวิตเหมือน ๆ กัน ถึงฤดูทำนา ก็ทำนา ถึงเวลาทำไร่ก็ไป “ใส่ข้าวไร่” วางจากทำนาทำไร่ก็ไปสานกล่อ้งข้าว ปลูกหอมกระเทียม ถั่วลิสง ตัดไม้ เผาถ่าน จักตอกขายไปวัน ๆ

“บ้านแพะกินแจ้ป่าหลกชน : บ้านปงกินปลาป่าไ้ซี่”

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความรู้สึกเป็นคนในชุมชนเดียวกันของชาวบ้านตำบลเมืองมายในแต่ละหมู่บ้านนี้ ได้สร้างความสงบสุขให้แก่ชุมชน ทุกหมู่บ้านไม่มีปัญหาหลักขโมย ไม่มีปัญหาขัดแย้งเป็นเรื่องราวใหญ่โตเกิดขึ้นเลย ภายในหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านสามัคคีกันคือ อาจารย์ทูล สุวรรณ อาจารย์โรงเรียนบ้านนางาม ซึ่งเป็นครูอยู่ในตำบลเมืองมายมาถึง 12 ปี แล้ว บอกว่า “ปัญหาเรื่องลักเล็กขโมยน้อยไม่เคยมีในหมู่บ้านแถวนี้ อย่างรถเราจอดทิ้งไว้ข้างทางเป็นวันเป็นคืน รุ่งเช้ากลับมาเขาก็ยังอยู่อย่างเดิม ข้าวของต่าง ๆ ไม่ว่าของครูของโรงเรียนไม่เคยหาย”

ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เป็นความสัมพันธ์ในเชิงขัดแย้งพบว่ามีเฉพาะปัญหาความขัดแย้งระหว่างหมู่บ้านสองหมู่บ้าน ซึ่งอยู่คนละฝั่งน้ำแม่คำ คือหมู่บ้านไผ่ปงกับหมู่บ้านไผ่แพะเท่านั้น ซึ่งความขัดแย้งระหว่างหมู่บ้านนี้จะเนื่องมาจากสองหมู่บ้านนี้อยู่ติดกันเด็ก ๆ เรียนรวมโรงเรียนเดียวกันและต่างฝ่ายต่างมีความนิยมในหมู่บ้านของตนเองสูง ซึ่งพบว่าชาวบ้านสองหมู่บ้านนี้มีคำพูดล้อเลียนเสียดสีกันมาอย่างยาวนานตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย คือชาวบ้านไผ่ปงใช้คำพูดล้อเลียนชาวบ้านไผ่แพะว่า “บ้านแพะกินแจ้ป่าหลกชน” (ชาวบ้านไผ่แพะเวลาเอากะรอกมาปรุงอาหารจนกะรอกก็ไม่ถอนทิ้ง) และชาวบ้านไผ่แพะใช้คำพูดล้อเลียนชาวบ้านไผ่ปงว่า “บ้านปงกินปลาป่าไ้ซี่” (ชาวบ้านไผ่ปงเวลาเอาปลามาปรุงอาหารจับปลาก็ไม่เอาออกทิ้ง) นอกจากนี้ในกลุ่มเด็ก ๆ ก็มีคำขู่เหย้าให้โกรธกันว่า “บ้านปงหมาโง้งโหย้งไล่” (คนบ้านไผ่ปงหมาลาย (ชอบ) กระโดดเข้าไล่) “บ้านแพะควายน้อยแะไล่” (คนบ้านไผ่แพะควายตัวเล็ก (ชอบ) หันหน้าเข้าไล่) จากความนิยมในหมู่บ้านของตนเองสูงเช่นนี้จึงทำให้ต่างฝ่ายต่างไม่ยอมรับกัน และมักเกิดเหตุการณ์กระทบกระทั่งกันระหว่างกลุ่มวัยรุ่นบ้านไผ่ปง กับวัยรุ่นบ้านไผ่แพะอยู่บ่อยครั้ง แต่ผู้ใหญ่และผู้นำหมู่บ้านก็ได้ไกล่เกลี่ยให้กลุ่มวัยรุ่นเกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน เหตุการณ์ความขัดแย้งที่นับว่ารุนแรงมากระหว่างสองหมู่บ้านนี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2537 ซึ่งเป็นช่วงที่คนสองหมู่บ้านนี้กำลังสร้างรายได้จากการตัดไม้ไผ่ในป่ารอบ ๆ ชุมชน ซึ่งเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติไปขายโรงงานทำตะเกียบ ชาวบ้านไผ่ปงได้ไปตัดไม้ไผ่ในป่าพื้นที่บ้านไผ่แพะกันมาก ทำให้ชาวบ้านบ้านไผ่แพะไม่พอใจและได้รวมตัวกัน ถืออาวุธเข้าปิดล้อมชาวบ้านไผ่ปงที่กำลังตัดไม้ไผ่อยู่บนคอยในป่านั้น และยิงปืนขับไล่ เผาห่อข้าวและกองไม้ไผ่ของชาวบ้านไผ่ปงทั้งหมด

นายคล้าย อาษา ผู้ใหญ่บ้านไผ่แพะ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า “ตอนนั้นไผ่ขวางทางห้วยแล้ว ทุ่งเจียม ทางแม่ต๋านี้ หมู่ทางบ้านหมู่ 4 บ้านท่านก้านันมันมาตัดมาฟันเอาไปนัคน่อครับ รู้สึกว่าไผ่กันไป เป็นปีที่ เป็นเรื่องราวกัน ชักกันจ๊าดเหม็นเหมือนกัน บัดนี้บ่มีปัญหาหลังจากตอนนั้นก็ตกลงกันหากไผ่จะไปเอานี้ก็มีหนังสือมาขอที่ผมก่อนแหมก้า ได้สักกิ่งปีจากหันมากะหายไป ๆ ไผ่จะเอาจะตัดกะตามสบาย เดียวนี้บ่มีปัญหาแล้วละ เข้าใจกันดีละ”

นายเย็น ดีมาก ประธานสภา อบต.เมืองมาย อดีตกำนันตำบลเมืองมายได้พูดถึงเหตุการณ์ในครั้งนี้ว่า “โอ้จะฆ่าจะแก่งกันนะบ้านนี้กับบ้านเหนือนี้ชาวบ้านไปเอาไปฟันไม้ขวางกัน ตอนนั้นไผ่ตะเกียบมันชุมนี้ ไปฟันกันนักพ่อง หมู่บ้านนั้นหันกะตจใจ เอารถเอารพาชาวบ้านไป ปีนผาหน้าไผ่ไผ่กัน เค้าไผ่แตกตึงตึง ๆ ยิ่งกัน วุ่นวุ่นวาย บ่ถูกกันได้จ๊าดเหม็นผมมาเก็บมาไผ่กัน 2 ปีนี้ถึงจะเข้ากันได้หนา เมื่อก่อนผมเป็นกำนันอยู่นั้น สองบ้านนั้นมันบ่เป็นหยั่งเข้ากันดี หมู่ชาวบ้านกะมาหาผมมาอู้กับผมว่าถ้าผมบ่ช่วยเคลียร์นี้ บ้านสองบ้านนี้ถึงบ่ถูกกันละ สองปีมานี้ผมไปเคลียร์หื้อได้อ้อย่างเก่าแต่ยังบ่สนิทเทื่อหนา ยังบ่เหมือนเดิมดี ช่วงหลังจัดใจกันเรื่องไผ่ขวางนี้”

กระบวนการทำงานร่วมกันในชุมชน

ลักษณะกระบวนการทำงานร่วมกันของผู้คนในชุมชนตำบลเมืองมาย ทุกหมู่บ้านจะมีความคล้ายคลึงกัน คือ ทำงานร่วมกันในลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อมีปัญหาความขัดแย้ง ก็จะแก้ปัญหาร่วมกัน โดยอาศัยสัมพันธภาพของคนในชุมชน ซึ่งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ประธานสภาองค์กรบริหารส่วนตำบล จะมีบทบาทโดดเด่นมาก

“ร่วมงานทำบุญประเพณี”

งานประเพณีในท้องถิ่นของชาวบ้านตำบลเมืองมายไม่ว่าจะเป็นงานในระดับครอบครัว เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานศพ หรือเป็นงานในหมู่บ้าน เช่น “ทานข้าวใหม่” “ตั้งธรรมหลวง” (เทศน์มหาชาติ) “ทานก้วยสลาก” (ทานสลากภัต) “ทำบุญปีใหม่” (ทำบุญสงกรานต์) และ “ทอดผ้าป่า” คนในชุมชนยังคงยึดถือปฏิบัติในประเพณีเหล่านี้ร่วมกันตามโอกาสอันควร

ครอบครัวใดมีงานทำบุญที่บ้าน คนส่วนใหญ่ในชุมชนจะไปช่วยเตรียมงานต่าง ๆ ก่อนถึงวันงาน ซึ่งเรียกกันว่า “ไปช่วยดา” เมื่อถึงวันงานก็ไปร่วมงานช่วยบริจาคเงินทำบุญ และสิ่งของตามประเพณี หากเป็นงานศพแล้วคนในหมู่บ้านจะไปช่วยงานด้วยความเต็มใจถึงเจ้าภาพจะออกปากเชิญหรือไม่เชิญก็เต็มใจไปช่วยงานเพื่อผู้วายชนม์

หากเป็นงานทำบุญประเพณีของหมู่บ้านนั้น “วัด” ยังคงเป็นศูนย์กลางของ “กิจกรรมชุมชน” “ผู้เฒ่าผู้แก่” “ผู้ใหญ่บ้าน-กำนัน” “กรรมการวัด” “อาจารย์วัด” จะเป็นผู้นำ และมีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบให้เหมาะสมกับลักษณะของกิจกรรมงานประเพณีนั้น ๆ เช่น ประเพณีทานข้าวใหม่ ประเพณีทำบุญปีใหม่ (สงกรานต์) ซึ่งมีกำหนดวันแน่นอน ชาวบ้านก็จะถือปฏิบัติตามธรรมเนียมไปช่วยงานที่วัดตามศรัทธา หากเป็นงานประเพณีตั้งธรรมหลวง ก็จะตกลงร่วมกันและแบ่งหน้าที่ในชุมชนออกเป็นหมวด ๆ ให้รับผิดชอบจัดทำกัณฑ์เทศน์ หมวดละ 1 กัณฑ์ แล้วแห่เครื่องไทยทานไปวัดเป็นต้น งานทานกัณฑ์สลากและทอดผ้าป่าซึ่งไม่มีวันกำหนดแน่นอนตายตัวก็มีการปรึกษาหารือ ตกลงร่วมกันและแบ่งงานรับผิดชอบให้แก่กลุ่มหรือแต่ละหมวดของหมู่บ้านเป็นครั้งคราวไป เช่นเดียวกัน

“ร่วมงานพัฒนาหมู่บ้าน”

งานพัฒนาหมู่บ้าน ในแต่ละหมู่บ้านจะขึ้นอยู่กับผู้นำและความเห็นชอบของชาวบ้าน โดยมากผู้นำชุมชนเช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนันจะเป็นผู้นำในการชักชวนชาวบ้านมาช่วยกันพัฒนาหมู่บ้าน เช่น การปรับปรุงถนน ถนนหนทางที่เป็นหลุมเป็นบ่อ ให้อยู่ในสภาพดี การตัดแผ้วถางต้นไม้ที่ขึ้นรกเกาะกึ่งสองข้างทางเข้าสู่หมู่บ้าน ปรับปรุงทำความสะอาดที่สาธารณะอื่น ๆ เป็นต้น การร่วมมือกันพัฒนาชุมชนเช่นนี้จะมีชาวบ้านมาร่วมกิจกรรมกันทั้งหญิงทั้งชาย และมักพัฒนาชุมชนกันในโอกาสสำคัญ ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ หรือในโอกาสที่จะมีงานและมีแขกจากต่างถิ่นมาร่วมงานในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะช่วยกันพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้นเป็นต้น

“ร่วมกลุ่มสมาชิก”

กลุ่มสมาชิกฉาบปูนกิจ นับเป็นกิจกรรมองค์กรชาวบ้านที่มีกิจกรรมต่อเนื่องที่สุดของชุมชนซึ่งเป็นกิจกรรมชุมชนที่มีจุดเริ่มต้น เพื่อช่วยสงเคราะห์ครอบครัวผู้เสียชีวิตโดยการเก็บเงินจากสมาชิกงานฉาบปูนกิจสงเคราะห์แต่เดิมนั้น จะมีสมาชิกเฉพาะหมู่บ้านใดหมู่บ้านนั้น

ในปัจจุบันได้มีการขยายกลุ่มสมาชิกออกไปสู่หมู่บ้านอื่น ๆ ทั่วทั้งตำบล โดยมีการเก็บค่าสมาชิกเป็นรายครอบครัว คือ ครอบครัวละ 40 บาท ต่อ 1 ศพ ดังนั้นเมื่อมีสมาชิกเสียชีวิตลง 1 ราย ครอบครัวที่เป็นสมาชิกต้องจ่ายเงินฌาปนกิจสงเคราะห์ครอบครัวละ 40 บาท ต่อกรรมการซึ่งชาวบ้านแต่งตั้งกันขึ้นมาจัดการให้เป็นไปตามเงื่อนไขข้อกำหนดของสมาชิก

“ร่วมกลุ่มแม่บ้าน”

การทำงานร่วมกันของกลุ่มแม่บ้านทุกหมู่บ้านของตำบลเมืองมายเป็นการทำงานกลุ่มในโอกาสเฉพาะกิจเป็นครั้งคราวไป เนื่องจากแม่บ้านทุกคนมีภาระหลักต้องประกอบอาชีพหาเลี้ยงครอบครัวในแต่ละวัน ดังนั้นจึงไม่มีกิจกรรมต่อเนื่องโดดเด่น ไม่มีกิจกรรมเป็นรูปแบบทางการใด ๆ การทำงานของกลุ่มแม่บ้านในชุมชนแห่งนี้มีลักษณะทำงานกลุ่มเพื่อช่วยเหลือชุมชนในฐานะเป็นสมาชิกหนึ่งของชุมชนมากกว่าที่จะร่วมกลุ่มเพื่อทำธุรกิจหารายได้ให้แก่สมาชิกกลุ่ม ทุกครั้งที่หมู่บ้านมีงานและต้องการความช่วยเหลือกลุ่มแม่บ้านก็จะให้ความร่วมมือช่วยเหลือเสมอ ไม่ว่าจะเป็นงานวัด งานหมู่บ้าน หรืองานโรงเรียน ซึ่งโดยมากจะเป็นงานช่วยจัดทำอาหารเลี้ยงรับรองชาวบ้านที่มาร่วมงาน ทั้งจากต่างถิ่นและในหมู่บ้าน โดยไม่คิดค่าจ้างค่าตอบแทนใด ๆ ซึ่งแม่บ้านชาวบ้านนางามคนหนึ่งพูดขณะที่กำลังทำอาหารเพื่อเลี้ยงชาวบ้านที่มาร่วมงานประกวดกล่อ่งข้าว “มันงานบ้านเฮาเนาะช่วยกันได้กะช่วยไป” อาจารย์ทูลสุวรรณ อาจารย์โรงเรียนบ้านนางามบอกว่า “งานของโรงเรียนทุกครั้งที่มีการเลี้ยงอาหารคนมาก ๆ อย่างงานอบรมลูกเสือ งานทอดผ้าป่าของโรงเรียน พวกนี้ก็อาศัยกลุ่มแม่บ้านช่วยซึ่งจะเป็นอย่างนี้ทุกหมู่บ้านในตำบลนี้”

“ร่วมกันแก้ปัญหาขัดแย้ง”

เกี่ยวกับการแก้ปัญหาาร่วมกันในชุมชนนั้นพบว่า เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชุมชนคนในชุมชนตำบลเมืองมายจะยึดความเห็นและข้อตกลงของคนส่วนใหญ่ และยอมรับในบทบาทของผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ประธานองค์การบริหารส่วนตำบล ถ้าหากเป็นเรื่องระหว่างหมู่บ้าน ผู้นำระดับตำบลจะเข้ามามีบทบาทเสมอ เช่น เมื่อเดือนสิงหาคม 2541 เกิดกรณีปัญหาข้อขัดแย้งในการตัดไม้ไผ่ไปเผาถ่านขายให้แก่ขายทุน จนเกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างผู้เผาถ่านไม้ไผ่กับผู้ที่จะหวงแหนไม้ไผ่ เนื่องจากกลุ่มผู้เผาถ่านใช้วิธีเผาไม้ไผ่ทิ้งกอทำให้ไฟลามกินบริเวณกว้างทำให้ป่าถูกไฟไหม้เป็นแถบ ๆ กลุ่มชาวบ้านที่ไม่ได้ยึดอาชีพเผาถ่านก็มีความวิตกกังวลว่าจะเกิด

ความเสียหายต่อป่าไม้และสร้างความแห้งแล้ง ให้เกิดขึ้นในชุมชน จึงขอร้องให้ผู้นำชุมชน คือ กำนัน และประธานสภา อบต. ห้ามปรามไม่ให้มีการเผาถ่านเช่นนี้อีก กลุ่มเผาถ่านก็ขอความเห็นใจเพราะพวกตนกำลังขาดแคลนข้าวบริโภคจำเป็นต้องใช้เงินซื้อข้าวจึงต้องเผาถ่านขาย ในที่สุดผู้นำชุมชนจึงใช้ที่ประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบลพิจารณาตัดสินปัญหานี้ ซึ่งที่ประชุมมีมติให้เลิกเผาถ่านด้วยวิธีดังกล่าวอีกต่อไป นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกอบต. และหมู่บ้านก็เห็นชอบตกลงร่วมกันให้แบ่งเขตพื้นที่ใช้สอยไม้ไผ่ของแต่ละหมู่บ้านขึ้น โดยคนหมู่บ้านอื่นจะเข้าไปตัดไม้ไผ่มาขายหรือมาเผาถ่านไม่ได้ ซึ่งการแก้ปัญหาร่วมกันของคนในชุมชนตำบลเมืองมายครั้งนี้เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านและยินดีปฏิบัติตาม

“ร่วมหมวด-ร่วมค้อ รับผิดชอบหน้าที่”

ในชุมชนหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจะมีการแบ่งกลุ่มย่อยขึ้นในหมู่บ้าน อยู่ 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกแบ่งกลุ่มตามลักษณะที่ตั้งครัวเรือนตามสภาพภูมิประเทศ ซึ่งเรียกว่า “ค้อ” คือ หมายถึง ส่วน-ตอน-หย่อมหมู่บ้าน เช่น บ้านแม่เงินจะมีค้อเหนือ กับค้อใต้ บ้านนางาม มี 3 ค้อ คือ ค้อเหนือ ค้อกลาง ค้อใต้ เป็นต้น ลักษณะการแบ่งครัวเรือนตามค้อนี้ จะมีความสัมพันธ์กันกับการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบของชาวบ้านในหมู่บ้านด้วย เช่น ถ้าเมื่อใดมีการร่วมแรงกันพัฒนาหมู่บ้านขึ้น ชาวบ้านก็จะมอบหมายภาระหน้าที่พัฒนาบริเวณหมู่บ้านตามค้อ เช่น ค้อเหนือพัฒนาด้านเหนือหมู่บ้าน ค้อใต้พัฒนาบริเวณด้านใต้หมู่บ้าน เป็นต้น

ลักษณะที่สองแบ่งกลุ่มตามหมวดวัด หมวดเป็นการจัดกลุ่มครัวเรือนทำหน้าที่เพื่อทำกิจกรรมทางศาสนาของวัด เช่น การเรียไร การจัดทำกัณฑ์เทศน์ การทำอาหารส่งให้พระหรือ “ส่งข้าวพระ” เช่นที่บ้านไผ่ป่งเมื่อมีงานตั้งธรรมหลวง ชาวบ้านไผ่ป่งก็จะมอบหมายให้หมวดต่าง ๆ รวม 22 หมวด จัดทำกัณฑ์เทศน์หมวดละกัณฑ์ จัดทำเครื่องไทยทานรูปขบวนแห่ไปถวายวัดในวันตั้งธรรมหลวง เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน

ชุมชนในตำบลเมืองมายกับโรงเรียนมีประวัติความสัมพันธ์ที่ดีมายาวนาน การก่อตั้งโรงเรียนทุกแห่งได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านช่วยกันก่อสร้างอาคารเรียนชั่วคราว ช่วยกันบริจาคทรัพย์ให้แก่โรงเรียนมาตั้งแต่แรกเริ่ม ชุมชนจะช่วยเหลือโรงเรียนเสมอ เมื่อทาง

โรงเรียนร้องขอ เช่น การบริจาคที่ดินให้โรงเรียน การสร้างสิ่งก่อสร้าง อุปกรณ์โต๊ะเก้าอี้ การลงแรงพัฒนาบริเวณโรงเรียน ตลอดจนการร่วมกิจกรรมของโรงเรียน

ชาวบ้านทุกหมู่บ้านมีความต้องการให้ครูในโรงเรียนเข้าร่วมกิจกรรมงานบุญงานประเพณีในหมู่บ้านอย่างแต่ก่อน แต่ในปัจจุบันนี้ครูเกือบทั้งหมดพักอยู่นอกชุมชน มาเข้ากลับเย็น ทำให้มีโอกาสร่วมกิจกรรมกับชุมชนได้น้อย แต่ถึงอย่างไรก็ตามทางโรงเรียนก็มีบทบาททำงานร่วมกับชุมชนในรูปแบบการนำชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียน และนำนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนตามโอกาสต่าง ๆ เช่น ชักชวนชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมวันเด็ก เชิญผู้ปกครองเข้าร่วมกิจกรรมวันแม่ จัดงานรื่นเริง วันลอยกระทง-วันยี่เป็ง ขึ้นในโรงเรียน พานักเรียนเข้าร่วมงานทำบุญทานกัวยสลากในชุมชน จัดทำเทียนพรรษาและแห่ไปทำบุญถวายที่วัดประจำหมู่บ้านนอกจากนี้ยังพานักเรียนไปช่วยงานสังคมในชุมชน เช่น ให้บริการเสิร์ฟน้ำเสิร์ฟอาหารในงานศพงานทอดกฐินและผ้าป่า เป็นต้น

พ่อหลวงคำอ้าย ดิมาก ชาวบ้านไผ่ปง พูดถึงโรงเรียนและครูตอนหนึ่งว่า ตนเองไปโรงเรียนบ้างเมื่อโรงเรียนจัดงานเช่น กีฬา วันเด็ก บางครั้งโรงเรียนก็ไม่จัดเพราะงาไม่มี อย่างเช่นปีนี้ไม่จัดงานวันเด็ก กิจกรรมถวายเทียนเป็นเรื่องของโรงเรียน ครูจะนำนักเรียนมาถวายที่วัดแต่ก่อนครูจะช่วยงานศพแต่ตอนหลังไม่ค่อยมา “ตะก่อนครูเขาจะมาช่วยงานศพ มาช่วยจัดดอกไม้ มา 2-3 ปีมานี้ครูเขาค่อยมาช่วยงานศพ ทานข้าวใหม่ครูเขาค่อยมา ตะก่อนครูพักที่โรงเรียนหมดบะเดี๋ยวนีครูจะพักที่โรงเรียนอยู่ 2-3 คนอยู่เป็นบางครั้งตะอัน” (คำอ้าย ดิมาก, 2542 : สัมภาษณ์)

ครูโรงเรียนบ้านไผ่งามคนหนึ่งบอกว่า “แต่ก่อนพวกครูเขาก็ไปร่วมงานศพ งานแต่งงาน งานทำบุญในหมู่บ้านเหมือนกัน แต่ในระยะหลังมานี้ครูเขากลับมีปัญหาระหว่างชาวบ้านไผ่ปง กับบ้านไผ่พะ เพราะถ้าไปร่วมงานก็ต้องไปทั้งสองหมู่บ้าน หากไปร่วมงานในหมู่บ้านหนึ่ง แต่ไม่ไปร่วมงานในอีกหมู่บ้านหนึ่งแล้วก็ถูกตำหนิต่อว่าลำเอียง และถูกมองไปในแง่ไม่ดี ยิ่งถ้าวันไหนมีงานศพหรืองานแต่งงานจัดขึ้นพร้อมกันทั้งสองหมู่บ้านนี้แล้วครูจะวางตัวลำบากมาก เพราะไม่สามารถอยู่ร่วมงานได้ทั้งสองแห่งในเวลาเดียวกัน พวกครูเขาเลยไม่ไปร่วมงานกับชาวบ้านอย่างแต่ก่อน” แต่ในปัจจุบันโรงเรียนไผ่งามวิทยา (บ้านไผ่งาม) มีนโยบายให้ครูไปร่วมงานกับชุมชนทั้งสองหมู่บ้านดังกล่าวนี้มากขึ้น

ในปัจจุบันนี้ความสัมพันธ์ระหว่าง ชุมชนกับโรงเรียน ของโรงเรียนทั้ง 4 แห่งในตำบลเมืองมายนั้นยังคงอยู่ในระดับปกติ ยกเว้นโรงเรียนบ้านแม่บิน ซึ่งเกิดปัญหาชาวบ้านไม่ยอมรับผู้บริหารโรงเรียน จนผู้บริหารโรงเรียนต้องย้ายไปช่วยราชการนอกพื้นที่แล้วให้ครูคนอื่นรักษาการแทน ปัจจุบันโรงเรียนแม่บินกับชาวบ้านเริ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันแล้ว

โรงเรียนบ้านนางามเป็นโรงเรียนที่ผู้บริหารและคณะครูมีความสามัคคีและสามารถทำงานร่วมกับชุมชนสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนได้สำเร็จในระดับหนึ่ง เพราะสามารถนำชุมชนเข้ามาร่วมกิจกรรมพัฒนาโรงเรียนได้อย่างต่อเนื่อง เช่น การร่วมบริจาคทรัพย์และแรงงานสร้างโรงอาหารและศาลาให้โรงเรียน การร่วมขุดบ่อเลี้ยงปลาเพื่อสนับสนุนโครงการอาหารกลางวันสำหรับนักเรียน การช่วยพัฒนาบริเวณโรงเรียนในวันแม่แห่งชาติ ชักชวนศิษย์เก่าจัดกิจกรรมช่วยเหลือรุ่นน้อง ตลอดจนจัดงานวันลอยกระทง วันเด็ก ร่วมกับชุมชนเป็นต้น นอกจากนี้ครูของโรงเรียนบ้านนางามส่วนหนึ่ง สามารถเป็นที่พึ่งเป็นที่ปรึกษาของชาวบ้าน เช่น ช่วยแนะนำบุตรหลานในการเรียนต่อและช่วยอุปการะจนเรียนจบ ช่วยรับซื้อกล่อ่งข้าวและของป่าต่าง ๆ อยู่เสมอ

โรงเรียนบ้านไผ่งามนั้น ถึงแม้ครูจะไม่สนิทสนมกับชาวบ้านมากเหมือนกับครูโรงเรียนบ้านนางาม แต่โรงเรียนบ้านไผ่งามก็เป็นโรงเรียนที่มีกิจกรรมกับชุมชนในลักษณะเดียวกับโรงเรียนบ้านนางามนอกจากนี้ยังจัดกิจกรรมเกี่ยวกับกล่อ่งข้าวมากกว่าทุกโรงเรียน เช่น จัดกิจกรรมประกวดฝีมือการทำกล่อ่งข้าว เชิญชาวบ้านมาเป็นวิทยากรสอนนักเรียนฝึกหัดทำกล่อ่งข้าวและงานจักสานอื่น ๆ ติดต่อกันถึง 3 ปี ในปัจจุบันนี้ โรงเรียนยังจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับกล่อ่งข้าวอยู่นอกจากนี้ยังเคยจัดกิจกรรมพานักเรียนไปแสดงผลงานสาธิตการสานกล่อ่งข้าว ร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในระดับอำเภอ ระดับจังหวัด

ส่วนโรงเรียนบ้านนาไผ่นั้น โรงเรียนกับชุมชนไม่ใกล้ชิดเท่ากับโรงเรียนบ้านนางามและโรงเรียนบ้านไผ่งาม ครูอาจจะไม่ร่วมกิจกรรมกับชุมชนมากนักเนื่องจากครูส่วนใหญ่พักอยู่นอกหมู่บ้าน มาเช้ากลับเย็นและโรงเรียนอยู่ห่างไกลมากต้องใช้เวลาในการเดินทางมากเช่นเดียวกับโรงเรียนบ้านแม่บิน ซึ่งครูพักอยู่นอกชุมชน ครูมีส่วนร่วมกิจกรรมชุมชนไม่มากนัก และขณะนี้ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนกำลังอยู่ในระยะปรับสร้างความเข้าใจระหว่างชาวบ้านกับโรงเรียน อันเนื่องมาจากชาวบ้านไม่ยอมรับผู้บริหารโรงเรียน จนผู้บริหารต้องย้ายไปช่วยราชการที่อื่น

ตารางที่ 5 ลำดับเหตุการณ์เกี่ยวกับชุมชนและโรงเรียน

พ.ศ.	เหตุการณ์
2474	- ตั้งโรงเรียนบ้านไผ่ปง ทำให้เด็กบ้านไผ่ปง และบ้านไผ่พะได้เรียนหนังสือ
2498	- ย้ายที่ตั้งโรงเรียนบ้านไผ่ปงไปตั้งอยู่ฝั่งเดียว กับบ้านไผ่พะ ทำให้ชาวบ้านไผ่พะมีส่วนร่วม ร่วมกับโรงเรียนมากขึ้น
2505	- ตั้งโรงเรียนบ้านนาใหม่ ทำให้เด็กบ้านนา ใหม่และบ้านนาออก (นางาม) มีโอกาสได้ เรียนหนังสือ
2508	- เริ่มเสนอต่อทางการขอแยกหมู่บ้านหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 (บ้านสบมายบ้านตะปุ๋จ้อย บ้านยางกลาง บ้านยางแม่ส้าน) ไปขึ้นกับ ตำบลบ้านแดง อำเภอเมืองลำปาง - กรมชลประทานเริ่มโครงการชลประทาน เขื่อนกิ่วลม
2509	- หมู่บ้านหมู่ 1 และหมู่ 2 ได้แยกไปขึ้นกับ ตำบลบ้านแดง อำเภอเมือง ทำให้ตำบล เมืองมายเหลือเพียงบ้านหมู่ 3 หมู่ 4 และ หมู่ 5
2512	- ตั้งโรงเรียนบ้านนางาม ทำให้เด็กบ้านนางาม ไม่ต้องเดินทางไปเรียนไกลถึงบ้านนาใหม่

พ.ศ.	เหตุการณ์
2515	- สร้างเขื่อนกั้นลุ่มน้ำเหนือเขื่อนท่อม บ้านหมู่ 5 (บ้านวังกวาง) เส้นทางคมนาคม ถูกตัดขาด บ้านวังกวางย้ายไปขึ้นกับตำบลนิคม - กรมชลประทานสร้างถนนดินจากบ้านสบมายไปบ้านไผ่ปง ทำให้มีถนนสายแรกของชุมชนที่ติดต่อชุมชนภายนอกสะดวกขึ้น
2517	- เปลี่ยนชื่อโรงเรียนบ้านไผ่ปง เป็นโรงเรียนบ้านไผ่งาม ทำให้ชาวบ้านไผ่พะเกิดความรู้สึกต่อโรงเรียนดีขึ้นว่าไม่ใช่โรงเรียนของบ้านไผ่ปงหมู่บ้านเดียว
2518	- สร้างถนนจากบ้านไผ่พะไปอำเภอแจ้ห่ม ตามโครงการ “เงินผัน” ทำให้มีถนนจากชุมชนติดต่อกับอำเภอแจ้ห่มสะดวกขึ้น - กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ประกาศกฎกระทรวงให้ป่าแม่คำ แม่มายเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้หมู่บ้านแม่เบิน บ้านนาใหม่ และบ้านนางาม ต้องอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนและพื้นที่ทำไร่ข้าวของชาวบ้านไผ่ปง และบ้านไผ่พะอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติด้วย
2520	- ตั้งโรงเรียนบ้านแม่เบิน ทำให้เด็กบ้านแม่เบินได้มีโอกาสเรียนหนังสือ
2521	- จังหวัดลำปางประกาศอนุญาตให้ทำไม้หรือเก็บหาของป่าบางชนิดในเขตป่าสงวนแห่งชาติโดยไม่ต้องขอรับอนุญาต

พ.ศ.	เหตุการณ์
2525	- บ้านแม่เป็นแยกหมู่บ้านออกจากหมู่ที่ 4 ตั้งเป็นหมู่ที่ 1 ของตำบลเมืองมาย
2527	- บ้านนางามแยกหมู่บ้านออกจากหมู่ที่ 2 ตั้งเป็นหมู่ที่ 3 ของตำบลเมืองมาย
2529	- บ้านไผ่พะเยาแยกหมู่บ้านออกจากหมู่ที่ 4 ตั้งเป็นหมู่ที่ 5 ของตำบลเมืองมาย
2530	- เริ่มมีขบวนการนายทุนลักลอบทำไม้เถื่อนในพื้นที่ชุมชนรุนแรงขึ้น
2535	- โรงเรียนบ้านไผ่งาม ได้ขยายการเรียนการสอนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา ทำให้ตำบลเมืองมายมีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาเป็นโรงเรียนแรก
2536	- ชาวบ้านเริ่มตัดไม้ไผ่ในป่ารอบ ๆ ชุมชนส่งขายโรงงานทำตะเกียบและกำปั้น
2537	- ชาวบ้านไผ่ปางกับบ้านไผ่พะเยาเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงเพราะแย่งพื้นที่ไม้ไผ่เพื่อตัดขายส่งโรงงานตะเกียบ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสองหมู่บ้านไม่ดีต่อกันเป็นเวลานานหลายปี
2540	- อาคารเรียนโรงเรียนบ้านไผ่งามถูกไฟไหม้
2541	- ชาวบ้านเริ่มเผาไม้ไผ่ทำถ่านขายนายทุนในอำเภอเมือง - เกิดการร้องเรียนกรณีชาวบ้านบางคนเผากอไผ่ในป่าทั้งกอเพื่อทำถ่านขาย จนเกิดความเสียหายต่อไม้ไผ่และป่า

พ.ศ.	เหตุการณ์
2541	- อบต. เมืองมายจัดประชุมสภา อบต. และผู้เกี่ยวข้องแก้ปัญหาการเผาถ่านไม้ไผ่จนมีข้อตกลงห้ามเผาถ่านโดยวิธีต้มกอไผ่หรือเผากอไผ่ในป่า และให้มีการแบ่งเขตพื้นที่ใช้สอยไม้ไผ่ของแต่ละหมู่บ้านห้ามคนหมู่บ้านอื่นมาตัดไม้ไผ่ไปส่งขายโรงงานทำตะเกียบและตัดไปเผาถ่าน
2542	- เปลี่ยนชื่อโรงเรียนบ้านไผ่งามเป็นโรงเรียนไผ่งามวิทยา ทำให้นักเรียนระดับมัธยมเกิดความพึงพอใจ เพราะชื่อใหม่สื่อให้รู้ว่าเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษา

สรุป

สถานะพื้นฐานของชุมชนและโรงเรียน สภาพความสัมพันธ์ภายในชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนดังได้เสนอไว้ข้างต้นนั้น นับเป็นสภาพพื้นฐานและกระบวนการชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตกล่องข้าวและการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนหลายด้านคือ ด้านทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกล่องข้าว ในสภาพปัจจุบันนี้ทรัพยากรแหล่งวัตถุดิบเริ่มประสบปัญหาด้านปริมาณที่จำนวนน้อยลง เช่น ไม้ไผ่ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตกล่องข้าว ซึ่งเคยมีอย่างอุดมสมบูรณ์ในป่ารอบ ๆ ชุมชน ก็กลับมีปริมาณลดลงอย่างรวดเร็ว เพราะมีชาวบ้านหันมาประกอบอาชีพตัดไม้ไผ่ส่งขายโรงงานทำตะเกียบ และตัดไม้ไผ่ไปเผาถ่านขายให้แก่ขายทุน แต่เนื่องจากสภาพแวดล้อมของชุมชน ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นป่าเขาและตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จึงยังคงทำให้ชาวบ้านดำรงวิถีชีวิตไม่แตกต่างไปจากเดิมมากนัก ด้านสภาพเศรษฐกิจของชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังยากจนอยู่และยังคงยึดการทำมาหากินด้วยการ “ปลูกข้าวนา-ใส่ข้าวไร่-สานไปกล่องข้าว” ด้านภาวะผู้นำในชุมชนนั้น ผู้นำชุมชนและผู้นำโรงเรียนยังคงมีบทบาทสำคัญในการนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนในด้านต่าง ๆ นับตั้งแต่การก่อตั้งโรงเรียนการสนับสนุนกิจกรรมของโรงเรียน นอกจากนี้ผู้นำชุมชนระดับผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ยังมีบทบาทสำคัญในการไกล่เกลี่ยปัญหา ข้อขัดแย้งในชุมชนและเป็นที่ยอมรับของชุมชน เช่น การประสานความขัดแย้งกรณีการแย่งชิงทรัพยากรไม้ไผ่ ด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน นับได้ว่าชุมชนตำบลเมืองมายเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติมีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน ถิ่นนับได้ว่าในตำบลเมืองมายนั้นชุมชนกับโรงเรียนมีประวัติความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน ในสภาพปัจจุบันครูส่วนใหญ่พักอยู่นอกชุมชนมาเช่ากลับเย็น ทำให้มีโอกาสร่วมกิจกรรมงานบุญงานประเพณีของชุมชนได้น้อยกว่าครูในอดีต ซึ่งพักอยู่บ้านพักครูในชุมชน แต่ชาวบ้านก็ยังยอมรับครูและให้ความร่วมมือกับโรงเรียนอยู่ในระดับดีเสมอมา ยกเว้นที่โรงเรียนบ้านแม่เป็นแห่งเดียวที่ชาวบ้านไม่ยอมรับพฤติกรรมของผู้บริหารโรงเรียน แต่หลังจากผู้บริหารโรงเรียนถูกคำสั่งให้ไปช่วยราชการนอกพื้นที่ความสัมพันธ์ก็กลับเป็นปกติดังเดิม

บทที่ 3

วิถีชีวิตชุมชนกับการผลิตถ่อข้าว

วิถีชีวิตของชุมชนตำบลเมืองมาย มีความสัมพันธ์กับการผลิตถ่อข้าวมาอย่างยาวนาน มีพัฒนาการและแปรเปลี่ยนไปตามสภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจ นับตั้งแต่ชุมชนดั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งออกเป็นยุคได้ 5 ยุค คือ

1. ยุคเดินเท้า - ถ่อแพ (คั้งเดิม - พ.ศ. 2500)
2. ยุคทางรถลากไม้ (พ.ศ. 2501 - 2510)
3. ยุคสร้างเขื่อน - สร้างทางสู่หมู่บ้าน (พ.ศ. 2511 - 2529)
4. ยุคทางรถขาว - รถแดง (พ.ศ. 2530 - 2536)
5. ยุคทางโยธา - ทางหลวง (พ.ศ. 2537 - ปัจจุบัน)

ยุคเดินเท้า - ถ่อแพ

ยุคเดินเท้า - ถ่อแพ เริ่มตั้งแต่ชุมชนดั้งเดิมจนถึง พ.ศ. 2500 ยุคนี้เป็นยุคที่ชุมชนมีความยากลำบากในการดำเนินชีวิต เพราะเป็นชุมชนที่อยู่ในป่า ซึ่งมีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ การติดต่อกับสังคมภายนอก มีความลำบาก ต้องอาศัยเส้นทางเดินเท้าลัดเลาะไปตามไหล่เขา ลำห้วย เพื่อติดต่อกับตัวอำเภอแจ้ห่มและต้องอาศัยลำน้ำแม่ตาออกสู่แม่น้ำวัง และถ่อแพ เพื่อติดต่อกับตัวเมืองลำปาง

โรงเรียนแห่งแรกของชุมชนและเป็นแห่งเดียวของชุมชนในยุคนี้นี้ ได้ก่อตั้งขึ้นที่วัดไผ่ปงเมื่อ พ.ศ. 2474 ต้องอาศัยพระและครูภายนอกชุมชนเป็นผู้สอน ครูต้องเดินทางเข้าออกชุมชนโดยเท้าเปล่าหรือรถจักรยาน แต่อาจใช้ม้าเป็นพาหนะระหว่างบ้านวังกวางบ้านไผ่บ้านสบมาย

ในยุคนี้นี้ป่ารอบชุมชนมีบริษัทสัมปทานป่าไม้เข้ามาทำไม้ โดยใช้แรงงานชาวมุ และช้างในการตัดชักลากไม้ ลำเลียงไม้ซุง โดยถ่อซุงไปตามลำแม่น้ำวัง ชาวบ้านรู้จักบริษัททำไม้ในชื่อ “บริษัทไม้นายห้างฝรั่ง” ในช่วงนี้มีชาวมุหลายคนแต่งงานกับคนในชุมชนบ้านไผ่ปง

ผู้ให้ข้อมูลอายุ 72 ปี คนหนึ่ง ขอมเปิดเผยว่าตนเองมีพ่อเป็นขมุที่มามาทำไม้ในยุคนี้ แต่พอบริษัทหมดสัมปทาน พ่อก็ติดตามบริษัทไปทำไม้ในแหล่งอื่นได้ทั้งคนและแม่อยู่เพียงลำพัง

สภาพป่าโดยรอบชุมชนเป็นป่าอุดมสมบูรณ์มีไม้ไผ่หลายชนิดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวบ้านจึงได้เรียกขานชุมชนของตนว่า “บ้านไผ่” แหล่งอาหารและปัจจัยในการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของผู้คนในยุคนี้จึงอาศัยจากป่าและปลูกข้าวทำนาเป็นอาชีพหลัก เหมือนชุมชนทั่วไปของประเทศไทย เพียงแต่แหล่งปลูกข้าวของชุมชนแห่งนี้มีพื้นที่จำกัด อาศัยพื้นที่ราบแถบ ๆ ระหว่างเชิงเขาขึ้นมาแม่ต่าเป็นนาข้าวและต้องอาศัยพื้นที่ลาดเชิงเขาเป็นไร่ข้าว แต่ผลการผลิตจากการทำนาข้าวและปลูกข้าวไร่ ไม่เคยเพียงพอบริโภคได้ตลอดทั้งปีเลย บางครอบครัวจะพอบริโภคได้เพียง 8-9 เดือน แต่บางครอบครัวบริโภคได้เพียง 6 เดือนข้าวก็หมดอยู่แล้วดังนั้นในช่วงต่อระหว่างฤดูแล้งกับฤดูทำนา และช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าว จึงเป็นช่วงที่ชาวบ้านประสบปัญหาขาดแคลนข้าว ช่วงที่ขาดข้าวรุนแรงที่สุด คือเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าว แทบทุกครอบครัวไม่มีข้าวบริโภคต้องแก้ปัญหาด้วยการสานกล่อ่งข้าว แล้วหอบไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว คนในชุมชนแห่งนี้จะลงมือสานกล่อ่งข้าวเตรียมไว้รับฤดูกาลขาดแคลนข้าวจะมาเยือน

กล่อ่งข้าวของชุมชนบ้านไผ่ ตำบลเมืองมาย จึงเป็นที่รู้จักและแพร่หลายในแถบใกล้เคียง โดยเฉพาะแจ้ห่ม ซึ่งเรียกกล่อ่งข้าวจากชุมชนนี้ว่า “กล่อ่งข้าวบ้านไผ่” คนแถบแจ้ห่มและใกล้เคียงต่างยินดีแลกกล่อ่งข้าวของชาวบ้านไผ่ ที่หอบกล่อ่งข้าวไปแลกข้าวสาร โดยกล่อ่งข้าว 1 กล่อ่ง แลกข้าวสารได้ 1 ลิตร

ชีวิตของผู้คนในชุมชนจึงวนเวียนอยู่กับการยังชีพโดยอาศัยธรรมชาติให้อยู่รอดด้วยการปลูกข้าวนา ทำข้าวไร่ และไป (สาน) กล่อ่งข้าว ครอบครัวทุกครอบครัวต้องขยันขันแข็งเมื่อไปกล่อ่งข้าวได้จำนวนมากพอแล้ว ก็หอบไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม โดยตั้งแต่เช้าประมาณตี 4 ถึง 5 ก็หอบกล่อ่งข้าวเดินเท้าจากบ้านไผ่ลัดเลาะไหล่เขาเลี้ยวไปแจ้ห่มเป็นระยะทาง 16 กิโลเมตร กว่าที่จะถึงแจ้ห่มก็เป็นเวลา 8 โมง 9 โมง ไปกลับแต่ละครั้งต้องเดินเท้ามากกว่า 30 กิโลเมตร ต้องไปกินข้าวมื้อเช้าระหว่างทางบ้าง ไปขอข้าวสุกและอาหารจากพระที่วัดศรีหลวงแจ้ห่มบ้าง บางคนเมื่อแลกข้าวสารได้ก็ต้องรีบกลับมาหนึ่งข้าวให้ลูกที่รออยู่ที่บ้าน ซึ่งยังไม่มีข้าวกิน ต้องตัดกระบอกไม้ซางข้างทางใส่น้ำแช่ข้าวสารซึ่งเรียกว่า “หม่ำข้าว” ระหว่างเดินทางกลับ เพื่อให้สามารถนำข้าวสารที่แช่ในกระบอกไม้ซางมานึ่งให้ลูกได้ทันทีที่บ้าน โดย